

**İstanbul
Bilgi University**

Radikalleşme Üzerine Yeniden Düşünmek: Avrupa'da İslamcı ve Popülist Radikalleşme

Ayhan Kaya

ERC AdG PRIME Youth Projesi, Yürütücü

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Avrupa Birliği Enstitüsü ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Proje Raporu

21 Ağustos 2023

Tercüme: Didem Balatlıoğulları

Bu rapor Avrupa Araştırma Konseyi (ERC) 785934 numaralı İSLAM-OPHOB-ISM İleri Seviye Destek (AdG) projesi için Horizon 2020 araştırma ve yenilik çerçeve programı kapsamında hazırlanmıştır.

İçindekiler

Giriş	3
Radikalleşme teriminin tarihi: Aşırılıkçılık ve radikalizm arasındaki farkı yaratan nedir?	6
'Radikalleşme' kavramının sorunlu yönleri	12
Neoliberal yönetim biçimleri: Refah Devletinden İhtiyatçı Devlete	14
İslami Radikalleşme: Küresel adaletsizliğe bir tepki olarak onurun yüceltilmesi	16
Yerelci Radikalleşme: Neoliberal yönetişime bir yanıt olarak yerli popülizm	20
Radikalizmin 1970'lerden Beri Değişen Kurumsal Tanımları	25
Sonuç	30
Teşekkür	31
Kaynakça	32

Radikalleşme Üzerine Yeniden Düşünmek: Avrupa'da İslamcı ve Popülist Radikalleşme¹

Ayhan Kaya

ERC AdG PRIME Youth Projesi, Yürütücü

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Uluslararası İlişkiler Bölümü ve Avrupa Birliği Enstitüsü

ayhan.kaya@bilgi.edu.tr

Giriş

Aşırılıkçılık ve *radikalizm* terimleri günlük hayatta ve bilimsel literatürde birbirinin yerine kullanılan iki terim olarak önümüze çıkmaktadır (Moskalenko ve McCauley, 2009). Bu eşdeğer kullanım, popülizmin egemen olduğu (popülist *Zeitgeist*, Mudde, 2004) ve sosyal, ekonomik ve politik olguları kavramsallaştırma ve anlamada Kartezyen ikili bir anlayışın hâkim olduğu bir çağda şaşırtıcı değildir. Bilimsel düşünce de bu indirgemeci eğilimden payını almaktadır. Güncel bulgular, bilimsel araştırmaların ortaya çıkardığı gerçeklerin de ötesinde, politika yapıcılarının, gazetecilerin ve halkın da bu terimleri çeşitli sosyal ve psikolojik olayları etiketlemek için oldukça esnek ve değiştirilebilir bir şekilde kullandığını göstermektedir.

'Radikal' terimi, Latince 'kök' (*radix*) kelimesinden gelir ve kelimenin tam anlamıyla 'köklere geri dönüş' süreci anlamını taşır. Terim, bitkilerin, sözcüklerin veya sayıların köklerini ifade eder. Erken modern düşünürler, radikal kavramını kullanırken, bir şeyin temellerini, ilk prensiplerini ya da oluşumunda ilk başta neyin gerekli olduğunu ifade etmek için bu kelimeyi kullanmayı tercih etmişlerdir. Bunu yaparken de genellikle botanik, etimolojik ve matematiksel kullanımlardan yola çıkarak tanımlamalarını yapmışlardır (Calhoun, 2011). Gerçekten de radikalleşme teriminin katı bir yorumuna göre, sözelimi yeni malzemeler eklemeyen, geleneksel bir yemek tarifini muhafazakar bir şekilde takip eden bir kişi 'gıda radikali' olarak adlandırılabilir. Radikalizmin genel kabul gören anaakım tanımı ise, Oxford sözlüğünde verildiği üzere, "tam veya eksiksiz siyasi veya sosyal reformu savunan insanların inançları veya eylemleri"² şeklinde yapılmaktadır. 'Radikal' kavramı, 18. yüzyılda halihazırda genellikle o dönemin Aydınlanmacı Fransız ve Amerikan devrimleriyle bağlantılı olarak kullanılmaktaydı. Ancak terim, 19. yüzyılda, kapsamlı bir sosyal ve siyasi reformların savunulması durumunda kullanılmıştır

¹ Bu çalışma Avrupa Araştırma Konseyi (ERC) tarafından 785934 numaralı hibe anlaşması ile fonlanan "PRIME Youth" (ERC AdG, Islam-ophob-ism) projesi kapsamında yapılmıştır.

² Oxford Dictionary, <https://www.lexico.com/definition/radicalism>.

(Maskaliünaité, 2015: 13). 'Radikal' kavramı aynı zamanda bir siyasi partinin en uç kısmını temsil etmek ya da desteklemek için de kullanılmıştır (Schmid, 2013).

'Radikalleşme' terimi yüzyıllardır kullanılmaktadır. Ancak günümüzde büyük ölçüde Selefilik, Vahabizm, IŞİD, El Kaide ve Boko Haram gibi İslamcı gruplarla özdeşleştirilmektedir. Genel olarak radikalleşme teriminin günümüzdeki kullanımı olumsuz çağrışımlar içermektedir. Oysaki, kısa bir araştırma yapıldığında terimin geçmişte çok daha başka çağrışımlar içerdiği de görülebilir. Örneğin, 19. yüzyılın radikalleri, mutlakiyetçi kraliyet güçlerine ve emperyalist güçlere karşı meydan okuyan demokratlar, sosyalistler ve liberallerdi. 1968 kuşağının radikalleri modern toplumların ataerkil yapısına meydan okuyan gençlerdi. Bu çalışmada, 'radikalleşme' terimi, kavramın tarihselci bir yaklaşımla geçmişten bugüne içerdiği anlamların izini sürülerek ve günümüzün indirgemeci yaklaşımından uzaklaşılarak ele alınacaktır. Bu çerçevede, radikalleşme terimi, sosyal, ekonomik ve politik baskılar karşısında kendilerini susturulmuş, dışlanmış, itaat etmeye zorlanmış ve yabancılaştırılmış olarak gören çeşitli bireylerin verdikleri savunmacı tepki ve siyaset yapma biçimi olarak tanımlanacaktır. Bu bağlamda, bu çalışma günümüzde olumsuz çağrışımlar içeren anaakım radikalleşme anlayışının eleştirisini yapmaktadır.

Çalışma, Avrupa'da yaşayan ve kendilerini Müslüman olarak tanımlayan gençler ile yine bu ülkelerde yaşayan ve kendilerini yerli (*native*) olarak nitelendiren gençlerin radikalleşme süreçlerinin detaylarına odaklanacaktır. Bu iki grubun seçilmesinin arkasındaki temel neden, 1990'larda Balkanlar'daki savaştan bu yana medeniyetçi bir siyasi söylemin yükselişine sahne olan günümüzde her iki grubun da birbirlerini radikalleştirdiği varsayımdır. Bu iki grubun radikalleşme süreçlerini belirleyen ana itici güçlerin, medeniyetçi, kültürelist ve dini farklılıkların yeniden üretimi yoluyla açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu yaklaşımın indirgemeci bir yaklaşım olduğu varsayımından hareketle, her iki gruptaki radikalleşme süreçlerine yön veren asıl itici güçlerin, sosyo-ekonomik, politik, psikolojik bir takım süreçler olduğu iddia edilecektir. Küreselleşmenin ve neoliberal yönetim biçimlerinin yol açtığı işsizlik, sanayisizleşme, yoksulluk, dışlanma ve prekaryalaşma süreçleri karşısında zarar gören ve kendilerini savunmasız hisseden bir takım bireylerin ve toplumsal grupların kendilerini ifade etme biçimi olarak radikalleşme eğilimleri gösterdikleri iddiası bu çalışmanın temel iddiası olacaktır. Bu iddia dile getirilirken, radikalleşme konusunda daha ayrıntılı ve analitik bir güncel bir çerçevenin sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi, psikoloji ve coğrafya gibi disiplinlerin bulgularından yararlanılarak disiplinlerarası bir şekilde çizilmesi planlanmaktadır.

Kısaca çalışmanın kapsamı şu şekilde olacaktır. 'Radikalleşme' kavramının zaman içindeki farklı anlamlarının kısa bir tarihsel analizi yapıldıktan sonra, bugünkü radikalleşme anlayışının sonuçları ve olası işlevleri tartışılacaktır. Analitik kısma geçmeden önce, farklı coğrafyalarda ve alanlarda tecrübe edilen radikalleşme süreçlerinin gerçekleştiği mevcut küresel bağlamı anlamak gerekmektedir. Küresel

bağlamın tanımlanmasını takiben, çalışma *radikalleşme* ve *aşırılıkçılık* (*extremism*) arasındaki anlam farklılıkları tanımlayacak ve netleştirecektir. Bu iki terimin detaylandırılmasının ardından, radikalleşmedeki psikolojik unsurların yanı sıra radikalleşme teriminin sorunlu yönleri açıklanacaktır. Radikalleşme süreçlerinin farklı yönlerinin detaylandırılmasının ardından, çalışma, sosyo-ekonomik ve siyasal bakımdan yoksun grupların radikalleşmesine zemin hazırladığı düşünülen neoliberal yönetim biçimlerini tartışacaktır. Çalışmada daha sonra, Almanya, Belçika, Fransa ve Hollanda gibi Batı Avrupa ülkelerinin büyük kentlerinde yaşayan Müslüman gençler ile yine aynı ülkelerin büyük kentlerden uzak, ücra kasabalarında yaşayan yerli gençlerin küreselleşme süreçlerinin yol açtığı olumsuz koşullar karşısında kendilerini nasıl ifade ettikleri konusu ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Bu çerçevede, küreselleşmeden kaynaklanan sanayisizleş(tir)me, işsizlik, yoksulluk, dışlanma, yabancılaşma ve dışlanmanın neden olduğu düşünülen sosyo-ekonomik, politik ve psikolojik yoksunluk hallerinin söz konusu grupları radikalleşmeye doğru yönlendirdiği tezi savunulacaktır. Bu sava paralel olarak, günümüzde radikalleşme olgusunu başa çıkılması gereken bir sorun olarak gören ve tartışmayı medeniyetçi, kültürelist ve dini bir çerçeveye oturtan egemen neoliberal yönetsellik anlayışının asıl amacının kitlelerin dikkatini küreselleşen adaletsizlik, eşitsizlik, yoksulluk, prekaryalaşma gibi sosyo-ekonomik ve politik sorunlardan uzaklaştırıp medeniyetçi, etno-kültürelist ve dini bir çerçeveye çekme olduğu savı da dile getirilecektir. Çalışmanın son bölümünde, AB, BM, Avrupa Konseyi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı gibi uluslararası kurumların tarihsel olarak radikalizmi nasıl tanımladıklarını kısaca açıklanacaktır.

Küresel Bağlam: Şiddet İçeren Aşırıcılığın Yükselişi

Siyasi amaçlı şiddet, siyasi hedeflere ulaşmak için şiddet kullanılmasını ifade etmektedir. Devlet terörizminden (örneğin 80'lerde Lübnan'da İran destekli Hizbullah saldırıları), siyasi örgütler tarafından gerçekleştirilen silahlı mücadeleye (örneğin, Türkiye'deki PKK), hatta küçük gruplar tarafından gerçekleştirilen protestolar sırasında şiddet gösterilerine kadar (örneğin, Fransa'daki *Sarı Yeleklilerin* protestolarında siyah maske giyen anarşist '*Black Bloc*' aktivistleri), siyasi şiddet kullanımı farklı siyasal kültürler ve ideolojiler arasında oldukça yaygındır. Günümüzde siyasi şiddet, hükümetler ve devlet kurumları için önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Bir yandan "*homegrown terrorists*" adıyla da anılan ülkelerin mevcut koşullarının yetiştirmelerine katkıda bulundukları teröristlerin varlığı, öte yandan Selefi İslamcılarının ve beyaz "ırk"ın üstünlüğünü savunan aşırı sağcı grupların birbirlerini giderek aşırılığa yönlendirdiği karşılıklı radikalleşme (*co-radicalisation*) süreçleri giderek sık rastlanılan sorunlar olmaya başlamıştır.

Neoliberal çağın, hayal kırıklığına uğramış yerli nüfus grupları *arasında radikalizmin yerleşmesine* yol açtığı görülürken, hayal kırıklığına uğramış göçmen-Müslüman kökenli gruplar arasında ise *radikalizmin İslâmileşmesine* yol açtığı görülmektedir (Kaya, 2019; Roy, 2017). Bu grupların ortak paydası, sosyo-ekonomik açıdan aşağı giderek

yoksullaşıyor, yoksunlaşıyor, aşağılanıyor, dışlanıyor ve yabancılaşıyor olmalarının getirdiği nedenlerden ötürü radikalleşen bir siyaset arayışı geliştirme eğiliminde olmalarıdır. Mevcut araştırmalar, iki grubu ayrı etno-kültürel ve dini kategorilere yerleştirirken her iki grup içindeki radikalleşme süreçlerini daha çok medeniyetçi, etno-kültürel ve dini yaklaşımlarla açıklama eğilimi içindedirler. bulguları bildirmektedir (Keppel, 2017; Roy, 2017). Çoğunluk toplumlarına ait bazı toplumsal gruplar, küreselleşme süreçlerinin yol açtığı güvensizlik, belirsizlik, işsizlik, sanayisizleşme ve göreceli sosyo-ekonomik yoksunluk karşısındaki mutsuzluklarını İslamofobi söylemiyle ifade etme eğilimindedirler. Birkaç on yıl önce, Seymour Martin Lipset (1960) sosyo-politik memnuniyetsizliğin insanları anti-Semitizm, yabancı düşmanlığı, ırkçılık, bölgecilik, aşırı milliyetçilik, faşizm ve kozmopolitizm karşıtlığına yönlendirdiğini tespit etmişti. Lipset'in 1950'lere ilişkin tespiti günümüze uyarlandığında, İslamofobinin sosyo-ekonomik ve politik olarak tedirgin durumdaki bireyler için bir çıkış söylemi haline geldiği söylenebilir. İslamofobik söylem, 11 Eylül'ü izleyen son yirmi yılda büyük yankı yarattı ve bu söylemin savunucuları, endişeleri Müslümanlarla ilgili meselelerden kaynaklanmıyor olsa da İslamofobik söylemi kullanarak uluslararası toplumun ve iktidarların dikkatlerini çekmeyi başardılar. Diğer bir deyişle Müslümanlar, dünyanın birçok yerinde baş gösteren sosyo-ekonomik, politik ve demografik sorunların müsebbibi olarak resmedilen en popüler günah keçisi haline gelmişlerdir. Neredeyse yirmi yıldır, Müslüman kökenli göçmenler ve çocukları, Avrupa kamuoyunun bazı kesimleri tarafından çoğunlukla finansal bir yük olarak değerlendirilmekte ve hiçbir zaman bir fırsat olarak algılanmamaktadırlar. Müslüman kökenli göçmenler, diğer pek çok konunun yanı sıra, kanunsuzluk, suç, şiddet, uyuşturucu bağımlılığı, radikalizm, köktencilik ve çatışma gibi olumsuz konularla ilişkilendirilmektedir (Kaya, 2015; 2019). İslamofobi, sağcı popülist partiler, toplumsal hareketler ve özellikle Avrupa'nın finansal ve mülteci krizlerinden etkilenen bölgelerindeki aşırı sağ gruplar tarafından yaygın olarak kullanılan söylemsel bir taktik haline gelmiştir.

Radikalleşme teriminin tarihi: Aşırılıkçılık ve radikalizm arasındaki farkı yaratan nedir?

Hem aşırılıkçılık hem de radikalleşme, geçtiğimiz on yıllarda sosyal bilimler alanında kapsamlı araştırmaların odak noktası olmuştur. Ocak 2020'de yapılan bir Google Akademik taraması, *extremism* (aşırılıkçılık) kavramı üzerine 282.000 referanslı çalışma, radikalleşme üzerine ise 84.000'den fazla referanslı çalışma olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, bu kavramların sırasıyla neyi kapsadığına dair bir fikir edinmek için radikalleşme ve aşırılıkçılık ile neyin kastedildiğini açıklığa kavuşturmak faydalı olabilir. Birincisi ve en önemlisi, terörizm ve siyasal şiddet üzerine yapılan çoğu araştırmada *radikalleşmenin bir süreç olmasına işaret edilirken, aşırılıkçılık psikolojik ve ideolojik bir durum olarak kuramsallaştırılmaktadır* (Kruglanski vd., 2019). Bu nedenle iki terim arasındaki farklılık, dinamik veya statik olgulara yaptıkları atıfla ilişkilidir. Ayrıca, araştırmaların önemli bir kısmı bu iki terim arasındaki nedensel ilişkileri ele almaktadır. Aşırılıkçılık, kişinin siyasi ve ideolojik konulara (dindarlık dahil) ilişkin inançlarının

kapsamını ifade ederken, radikalleşme, aşırı inançlarla veya bunlardan kaynaklanan mekanizmalarla ilgilidir (Van den Bos, 2018).

Genellikle aşırılıkçılık, birçok semptomatik bilişsel süreçlerle ilişkilendirilir. Buna göre, deneysel araştırmalar, aşırılıkçılık yanlılarının dünyayı basit, siyah-beyaz Manicheist anlatılara göre ayırma, karmaşık toplumsal sorunları basitleştirme ve muhakemede bilişsel ve ahlaki katılık sergileme eğilimlerine işaret etmektedir (van Prooijen ve Krouwel, 2015; Baez vd., 2017; Zmigrod vd., 2019; Koca, 2022). Aşırılıkçılık aynı zamanda, söz konusu konular üzerinde mutlak gerçek görüşlere sahip olma düşüncesinden kaynaklanan bir ahlaki üstünlük duygusuyla da ilişkilendirilir. Bu nedenle, aşırılıkçılık, tezatlık karşısında çoğu zaman saldırgan ve otoriter tepkilere yol açabilir, çünkü aşırılıkçılık yanlıları, kendi doğrularını ahlaki olarak başkalarına dayatma gücüne, diğer bir deyişle, 'hakikat üzerinde tekele' sahip olduklarına inanırlar (Sabucedo vd., 2018). Burada, aşırılıkçılığın, tutum ya da inanç-aşırılığı ile ilgili bir düşünce yapısı olduğu düşünüldüğünde, farklı bağlamlarda kolayca tanımlanabilmesi ve ölçülebilmesi mümkündür. Öte yandan, radikalleşme süreci ise çok daha dinamiktir ve bu nedenle siyasi kullanım ve deformasyonlara maruz kalma olasılığı da daha yüksektir.

Aslında radikalleşmenin tanımlanması sosyal bilimlerde ve özellikle de psikolojide oldukça problemleri bir konudur (Schmid, 2013). Nitekim, prensipte aşırılıkçılık 'standart' bir inançla ilgili benzer ölçekler kullanılarak değerlendirilebilirken; radikalleşme olgusu, çeşitli tarihsel, sosyal, politik ve ekonomik etmenlerden etkilenerek karmaşık kavramsallaşmalara yol açabilmektedir. Radikalleşme, radikal davranışın doğrudan desteklenmesini veya sergilenmesini gerektirir ve bu nedenle şu soruyu akla getirir: radikal davranış nasıl tanımlanabilir? Sosyal bilimlerde, bağlamsal ve toplumsal nüansları kültürlerarası farklılıklara duyarlı şekilde anlama ve açıklamaya daha fazla ilgi gösterdikçe, nelerin radikal olduğunu belirlemek de giderek zorlaşmaktadır.

Radikalleşme kavramı, iki yüzyıldan fazla süren bir geçmişe sahiptir, bu nedenle zaman içerisinde anlamında değişiklikler gözlemlenmiştir. Bötticher'e (2017) göre, radikalizm kavramı ilk kez tıp biliminde kullanılmış ve 18. yüzyılda İngiltere'de şiddet yanlısı devrimci liderleri tanımlamak için siyaset alanına taşınmıştır. Daha sonra 18. yüzyılın sonlarında kavram Fransa'ya ulaşmış ve halen parlamentoda adlarında '*radikal*' kavramını kullanmaya devam eden merkez sol kanat partilerdeki ilerici devrimcileri nitelemek için kullanılmıştır. Radikalizm kavramı daha sonra 19. yüzyılda Almanya'da da aynı anlamda kullanılmıştır. Aslında radikalizm, o dönemde aydınlanma felsefesinden esinlenen ve ilerici sosyal politikaları destekleyen liberaller ve solcu politikacılar için politik bir ayrıştırıcılığa sahiptir. Bu ideolojik ton doğrultusunda, radikalizm 19. yüzyıl boyunca cumhuriyetçiliği ve dolayısıyla Avrupa'da mutlak monarşi rejimlerine karşı kurtuluşu savunan bir doktrin haline geldi. Bu bağlamda radikalizm kavramı, laiklik, demokrasi yanlısı unsurlar ve hatta eşit yurttaşlık ve evrensel oy hakkı gibi eşitlikçi talepleri içeriyordu.

Bu taleplere muhalif olan statükocu siyasiler zaman içerisinde, radikalleri şiddet yanlısı devrimci liderler olarak göstermeye başladılar. Bu tutum, statükoyu korumak amacıyla siyasi muhalefeti sindirmeye yönelik ilk girişimdir (Sartori, 1984). Radikal bir siyasi partiye ya da bu partinin fikirlerine bağlılık olgusunu ifade etmek için '*Radikalizm*' kavramından '*radikalleşmek*' fiili türetilmiştir. Bu türeme, süreç kavramını ima etmek üzere '*esas hale getirmek*' (köklere geri dönmek) veya '*aşırılıkçılık yanlısı kılmak*' anlamını genişletmektedir. Radikalleşme sözcüğü, 1930'larda, özellikle radikal partilerle nitelemek ya da daha geniş anlamda solcu devrimci hareketleri adlandırmak için kelimenin fiil halinden türetilmiştir. Radikalleşme ve solcu şiddet arasındaki bu ilişki, 1968 Mayıs eylemlerindeki sivil hak aktivistlerini ve eylemcileri belirtmek için 1960'larda da sürdürüldü. 'Radikalleşme' kelimesinin, 2000 ve özellikle 2010 yılından itibaren anlamının değiştiğini, özellikle "İslamcı terörizm" konusunda genel olarak şiddet eylemlerine yol açan bir süreç olarak tanımlandığını görüyoruz (Khosrokhavar, 2014).

Radikalleşme kavramının daha doğru bir şekilde analizini yapabilmek ve bugünkü indirgemeci ve ideolojik nitelikli çağrışımlarından biraz olsun uzaklaşabilmek için kavramın geçmişte sosyal bilimlerde nasıl kullanıldığına ayrıntılı bir şekilde bakmakta fayda var. 19. yüzyılın başlarındaki toplumsal hareketlere odaklanan Craig Calhoun (2011), radikalizmin üçlü bir sınıflandırmasını yapar: *felsefi radikalizm*, *taktiksel radikalizm* ve *tepkisel radikalizm*. *Kuramcıların felsefi radikalizmi*, kamusal alanın yapısal dönüşümünü anlamak için rasyonel analizler yapmak ve toplumsalın köklerine nüfuz etmekle ilgiliydi. *Aktivistlerin taktiksel radikalizmi* genel olarak, hızlı bir siyasal değişim için şiddet benzeri araçların kullanımını ifade etmekteydi. Son olarak, *modernleşmenin olumsuz etkilerinden mustarip olanların geliştirdiği tepkisel radikalizm* ise, daha çok kendi toplumlarına ve kültürlerine ilişkin değerlerin kapitalizmin etkisiyle ortadan kaldırılmasına tepki olarak geliştirilen söylemleri ve eylemleri ifade etmekteydi. Bu düşünce çizgisini takiben, sözgelimi Reformist liderlerinin de Katolik Kilisesi'nin hiyerarşik yapısına karşı gelerek Hristiyanlığın temel esaslarına sahip çıkmaları nedeniyle radikal oldukları sonucuna varılabilir. Felsefede, René Descartes bilgiyi temel koşulları üzerinden yeniden düşünerek analiz etme girişiminde olduğu ve düşünen özneyi betimlediği için radikal bir duruş sergilemiştir. Aynı şekilde, gündelik hayatta, duyuları ve mantığı rehberliğinde kendileri için temel meseleleri düşünerek, sorunsallaştırarak hiyerarşik düzene meydan okuyan radikal bireyler daima mevcut olmuştur (Calhoun, 2011).

Radikalizm, istikrarlı bir ideolojik durum olarak görülemez. Bir noktada radikal olan fikirler başka bir noktada liberal, hatta muhafazakâr olabilir. 19. yüzyılın radikalleri liberaller ve demokratlardı, ancak artık onlara günümüzde radikal demek mümkün değil. 1968 kuşağı da ataerkil ve otoriter sosyo-politik düzene meydan okudukları için radikaldi. 1968 kuşağının radikalleri, 19. yüzyıl radikallerinden farklıydı. Benzer şekilde, günümüzün radikalleri de öncekilerden çok farklıdır. Toplumsal hareketler teorisine referansla, Craig Calhoun (2011), geleneksel olanı savunan milliyetçi, yerlici, popülist ve/veya dini grupların bugün radikal bir duruş sergilediğini iddia eder. Hatta Calhoun bu tür bir popülizm ve

muhafazakârlığın, “işçi ve küçük mülk sahiplerinin yaşadığı koşullarda verilen siyasal kararlara dahil edilmeleri için önemli bir demokrasi mücadelesi olarak görülebileceğini” öne sürer (Calhoun, 2011: 250).

Radikalleşme süreçlerinin daha iyi bir şekilde analiz edilebilmesi için bizlere başka ipuçları sunan bir diğer sosyal bilimci grup üyeliği ve kolektif eylem konularında araştırmalar yapan Charles Tilly'dir. Bir gruba üyelik, radikalleşme süreçlerinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Bir grup insanın radikalleşmesi aynı zamanda kolektif eylemi de gerektirir. Charles Tilly (1977) siyasette kolektif eylemin oluşumunu açıklamak için dört yaklaşımın olduğunu belirtmektedir: Marksist yaklaşım, Durkheimci yaklaşım, Millci yaklaşım ve Weberci yaklaşım. *Marksist yaklaşım* kolektif eylemi gruplar içindeki dayanışmaya ve gruplar arasındaki çıkar çatışmasına bağlar. *Durkheimci yaklaşım* ise, kolektif eylemi toplumlarda yaşanan çözülme süreçlerine bir yanıt olarak ele alır. *Millci yaklaşım*, kolektif eylemi kişisel menfaat arayışı olarak açıklama eğilimindedir. Son olarak *Weberci yaklaşım* ise, kolektif eylemi belirli inanç sistemlerine bağlılığın sonucu olarak tasvir eder (Tilly, 1977: 5). Dolayısıyla Marksist analiz biçimi, kolektif eylemi kapitalizmin yabancılaşma gibi zararlı etkilerinin bir sonucu olarak tanımlarken, Durkheimci analiz biçimi ise bunu kimlik kaybına ve öfkeye yol açan modernleşme süreçlerine bir tepki olarak tanımlar. John Stuart Mill'in faydacı analizi, bazı kişilerin neyin yanlış olduğu ile ilgilendiğini, bazılarının ise doğru olanın yanı sıra bireysel çıkarlara önem verdiğini varsaymaktadır (Mill, 1950). Oysa Weberci analiz biçimleri, bazı bireylerin hızlı sosyal değişimin zararlı etkilerine karşı toplulukları başarıyla harekete geçiren bazı karizmatik liderlerin savunduğu inanç sistemlerine ve ideolojilerine yönelmelerine dikkat çekmektedir (Tilly, 1977: 42).

Charles Tilly'nin kolektif eyleme ilişkin tipolojisi sosyal bilimcilerin günümüzdeki toplumsal hareketliliğin ayırt edici özelliklerini anlamaları açısından da önemlidir. Tilly, *savunmacı*, *saldırgan* ve *hazırlayıcı* şeklinde üç farklı kolektif hareketlilik biçiminden söz eder. *Savunmacı kolektif hareketlilik*, genellikle tabandan tavana doğru gerçekleşir. Dışarıdan gelen bir tehdit karşısında grup üyeleri, düşmanla savaşmak için kaynaklarını bir araya getirmeye çalışırlar. Bu tehdit, kapitalizm, küreselleşme, adaletsizlik, fazla vergilendirme veya baskıcı devlet gücü olabilir. Tilly, radikal gıda ayaklanmalarını, vergi isyanlarını, tarım alanlarının istilasını ve vicdani reddi Avrupa'daki savunmacı hareketlilik biçimleri arasında göstermektedir. Müslüman kökenli gençlerin aktif yurttaş olma ve siyasi hareketliliğe katılma yönündeki kararları, 11 Eylül'den önce ve sonra kendileri için önemli bir takım riskler doğurmuştur. Yerli ve İslamcı gençlik hareketliliklerini de aynı kümede gösterebiliriz. Öte yandan, *saldırgan kolektif hareketlilik*, genellikle tavandan tabana doğru gerçekleşir. Burjuva ve zanaatkârlar arasında, İngiltere ve Galler seçim sisteminde geniş kapsamlı değişiklikler getiren 1832 Büyük Reform Yasası'nı hazırlamak için oluşturulan siyasi ittifak bu tür hareketliliğe örnek olabilir (Tilly, 1977: 34). Ayrıca, bazı Avrupa sağcı popülist partiler tarafından, işçi sınıfı grupları, güvencesiz gruplar, kadınlar ve özellikle İslamofobik duyguları tetiklenen LGBTİ grupları gibi çeşitli sosyal grupların

eylemleri de saldırgan kolektif hareketlilik olarak sınıflandırılabilir (Kaya, 2019). Tilly'ye (1977) göre son kategori, yine tavandan tabana doğru gerçekleşen türde bir kolektif hareketliliktir. Bu tür hareketliliklerde, gruplar gelecekteki fırsatlar ve tehditlere hazırlanmak amacıyla kaynak toplamaya odaklanırlar. Örneğin, işçi sendikaları gelecekte işsizlik ya da grev olasılığı durumunda ücret kaybı şeklinde ortaya çıkabilecek zorlukları hafifletmek için para biriktirebilirler. Bu eylem, gelecekteki tehditler için planlanan bir tür proaktif kolektif hareketliliktir. Buna göre, önce Dresden, Almanya'da ve daha sonra farklı Avrupa ülkelerinde kurulan PEGIDA'nın (Batı'nın İslamlaşmasına Karşı Vatansever Avrupalılar),³ Batı'yı Müslümanların istilasından korumak istedikleri için harekete geçmeye hazır ve stratejilerini buna göre hazırlamış bir grup olduğu söylenebilir (Kaya, 2019).

Bu kısa tarihsel çerçeve, iki önemli gözlem yapmamızı sağlar. Her şeyden önce radikalizm kavramının tarihselliği, statükoya yönelik tehditleri kınama kaygıları ve herhangi bir değişikliğe neden olabilecek siyasi ideolojilerle iç içe geçmiş gibi görünmektedir. Paradoksal olarak kavramın esnekliği ve güçlü ideolojileri haklı çıkarma konusundaki işlevselliği (Jost, 2017), bu kavramı kullanan grupların ve hedeflerinin özellikleri hakkında bize daha fazla bilgi verebilir. Bu da bizi ikinci noktaya getirir. Bu açıdan bakıldığında, 11 Eylül sonrası 'radikalleşme' teriminin, İslamcı gruplardan kaynaklanan ve neredeyse tamamen şiddet içeren siyasi eylemi belirtmek için kullanılıyor olması sol ideolojilerin azalan gücüyle ve meşruiyetiyle ilişkilendirilebilir. Öyle görünüyor ki, hükmünü büyük ölçüde yitiren sol ütopyaların yokluğunda küreselleşme karşısında neredeyse sadece İslamist anlatının işlevsellik kazandığı sonucuna varılabilir (Anderson, 1998; Appadurai, 1996; De Certeau, 1984).

Radikalleşmede Psikolojik Unsurlar

Çoğunlukla normal insanlar, şiddet içeren aşırılıkçılık yanlısı bireylerin, onları sıradan, normal bireylerden ayıran belirli psikopatolojik özelliklere sahip olduklarını varsayarlar. Ancak araştırmalarda, bilimsel olarak kanıtlanmış böyle bir bulguya rastlanmıyor. Asta Maskaliūnaitė (2015), 1970'lerin şiddet yanlısı solcuları üzerine yapılan araştırmaların, terörist faaliyetlerde bulunanların siyasi açıdan diğer insanlardan farklı olmadıklarını saptamıştır. Franco Ferracuti (1998: 60), 1970'lerdeki sol görüşlü İtalyan teröristler üzerine yapılan kapsamlı araştırmalara dayanarak, psikiyatrik araştırmaların bu kişileri diğer insanlardan ayıran herhangi bir psikopatolojik özellik tespit edilmediğinin altını çizer. Benzer şekilde, Jerrold Post (1998), (Batı) Alman solcu teröristlerin açısından da aynı bulguları ortaya koyuyor. Bu tür bilimsel çalışmalar, terörist faaliyetlerde bulunanların,

³ PEGIDA kavramının Almanca'daki açılımı *Patriotische Europäer Gegen Islamisierung Des Abendlandes* şeklindedir. Anglo-Saxon dünyanın medyası PEGIDA'nın adını 'Batı'nın İslamlaştırılmasına Karşı Vatansever Avrupalılar' olarak tercüme etse de 'akşam diyarı' anlamına gelen ve Batı'yı temsil eden *Abendland* aslında *Morgenland* veya 'sabah diyarı'nın karşısı olan oldukça eski bir terimdir. Görünüşe göre Batı Medeniyeti (*Abendlandes*) teriminin nostaljik çağrışımı AfD (Almanya için Alternatif Partisi, *Alternatif für Deutschland*) destekçilerine hitap etmektedir.

normalde kabul etmek istediğimizden daha çok bize benzediğini ortaya koymaktadır (Maskaliūnaitė, 2015: 15-16).

Yine de "teröristler" içinde bazı ortak özellikler bulma çabaları devam etmiştir. Bu tür girişimler genellikle üç farklı özellik üzerinde dururlar: *ırksal-fiziksel*, *psiko-patolojik* ve *sosyo-ekonomik* özellikler. Irksal-fiziksel özellikler üzerinden yapılan çalışmalar, bazı grupları bu tür özelliklerinden ötürü şiddete daha eğilimli oldukları gibi bir sonuca ulaşırlar ve bir tür ırkçı etiketlemeyi/fişlemeye (*racial profiling*) zemin hazırlarlar. Örneğin, New York Polis Departmanı'nın (NYPD) radikalleşme raporu, bu tür kişileri şu sözlerle tanımlıyor:

Radikal düşünceye ilgi duyan bireyler, genellikle Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Güney Asya kültürlerinin hâkim olduğu Müslüman topluluklar içinde yaşarlar, çalışırlar, oyun oynarlar ve dua ederler. Cinsiyetleri, yaşları, ailelerinin sosyal statüleri, hayattaki evreleri ve psikolojik faktörlerinin tümü, bireyleri radikalleşmeye karşı savunmasız hale getirir. Erkek egemen toplumlarda yaşayan 15 ila 35 yaş arasındaki erkek Müslümanlar bilhassa savunmasızdır. Bu bireyler, "hayatın anlamını" bulmaya çalışırken genellikle gerçekte kim olduklarını belirlemeye arayışındadırlar. Bu yaş grubu genellikle eylem odaklıdır (NYPD, 2007: 22).

Bu tür çalışmalar, çeşitli toplulukları, örneğin Müslüman kökenli toplulukları şüphelilere dönüştürme girişimi nedeniyle eleştirilmektedir (Maskaliūnaitė, 2015: 16). İkinci tür yaklaşımı sahiplenen araştırmacılar, aşırılıkçı şiddet yanlısı bireylerde ortak bazı psikopatolojik özellikler bulmaya çalışır. Şiddet eylemleri gerçekleştirecek kadar "radikalleştirilebilecek" belirli kişilik özelliklerine ve eğilimlerine sahip insanların psiko-patolojik profilini çizen Jerrold Post gibi sosyal psikologlar bu yaklaşımın temsilcileridir (Post, 1998: 27). Bu yaklaşımın izini süren bir başka araştırmacı, Anja Dalgaard-Nielsen, radikalleşmeye yol açan faktörleri belirlemeye çalışırken diğer bazı yaklaşımların da önem kazanabileceğini söyler: *psikodinamik yaklaşım*, *kimlik teorisi* ve *bilişsel yaklaşım*. Şiddeti, geçmiş travmatik olaylara, çocukluk deneyimlerine ve diğer bilinçaltı dinamiklerine bağlayan Freudcu psikanaliz geleneğini takiben, psikodinamik yaklaşım, narsisizm, paranoya gibi hipotezlere dayanır. Kimlik teorisi, ideolojilerin gençlere kimlik oluşum süreçlerinde yardımcı olabileceğini iddia eder. Bu anlamda, ideolojik yönelimleri olan terörist gruplara katılmanın, gençlere gelişim aşamalarında aidiyet, değer ve amaç duygusu kazandırarak güçlü bir 'kimlik dengeleyici' etki yaratacağı varsayılır. Bilişsel teori ise, bilişsel kapasite ile şiddeti ilişkilendirme eğilimindedir ve bilişsel tarz ile bireyin bir terörist gruba katılma eğilimi arasında potansiyel bağlantı olduğunu varsayar (Maskaliūnaitė, 2015: 16-17).

Üçüncü ve son araştırma yaklaşımı, radikalleşmenin temel nedenlerini anlamak için sosyo-ekonomik özelliklerin ön plana çıkarılması gerektiği varsayımına dayanır. Buna göre, radikalleşmenin ana itici gücü, insanları aşırılıkçı fikirlere açık hale getirebilecek, çatışan kimlikler, adaletsizlik, baskı veya sosyo-ekonomik dışlanma algısıdır. Taarnby

(2005), marjinalleşmenin, yabancılaşmanın, aşağılanmanın ve ayrımcılığın radikalleşmenin olası öncüleri olabileceğini, çünkü bu tür insanların zaten sosyal bağlılığın sağladığı öz-değer duygusundan yoksun olduklarını söyler. Küresel adaletsizliğin varlığı, son otuz yılda modern iletişim ağları aracılığıyla giderek daha belirgin hale gelmiştir. İç savaş ve köklü çatışmalar, yabancı askeri güçlerin istilası ve işgali, ekonomik az gelişmişlik, kötü yönetim ve her düzeyde devlete nüfuz eden yolsuzluk, hızlı modernleşme, sanayisizleşme, sanayinin robotlaşması ve internetin ve sosyal medyanın yükselişi gibi teknolojik gelişmelerin tamamı mevcut sosyo-ekonomik eşitsizlikleri besleyen farklı faktörlerdir. Marjinalleşme ve sosyo-ekonomik yoksunluğun üzerine, bu listeye genellikle sosyal dışlanma, dini/etnik azınlığın hoşnutsuzluğu ve siyasi kaynaklardan mahrum olma gibi unsurlar da eklenebilir (Maskaliünaité, 2015: 20).

Radikalleşmeye yol açan nedenleri anlayabilmek için, sosyal psikologlar, ampirik bilgi üretebilecek yöntemleri uygulamaya çalışırlar. Örneğin, tabandan tavana doğru bir yaklaşım' benimseyen psikologlar, terörizm, madde bağımlılığı, cinayet, anoreksi gibi davranış bozuklukları ve hatta intihar gibi genellikle radikal olarak kabul edilen bazı davranışların ortak özelliklerini belirlemeye çalışmışlardır. Görünüşe göre çok farklı olan bu tür davranışları analiz etmenin bir yolu, bu tür davranışları sergileyenlerin karşı çıktıkları normları anlamaktan geçer. Aslında, öyle görünüyor ki, büyük oranda radikal davranışlar, yaygın olarak paylaşılan norm ve endişelere karşı çıkmak şeklinde tanımlanabilirler (Kruglanski vd., 2014). Bu, psikologların radikal davranışı aslında bir tür 'counterfinality', yani 'amaçların tersine çevrilmesi' şeklinde yorumlamasına neden olmuştur (Kruglanski vd, 2019). *Counterfinality* ilkesi, psikolojik tepki, iki taraflı iletişim, gerekçelendirme çabası, bilişsel uyumsuzluk ve sezgisel hesaplama biçimi (*heuristic*) dahil olmak üzere çeşitli psikolojik unsurların entegre edilebildiği genel bir çerçeve sunar (Schumpe vd., 2018). Genel kabul gören normlara karşı çıkarak amaçların tersine çevrilmesi, belirli bir hedefe ulaşmaya yardımcı olurken, aynı zamanda, insanların büyük çoğunluğu için önemli olan diğer amaçları baltalar. Örneğin, intihar girişimi, kişisel veya politik bir amaca hizmet edebilir, ancak intihar eden kişi bu eylemini kendisi ve başkaları için bir takım olumsuz sağlık sonuçlarını düşünmeksizin gerçekleştirir. İntihar bombacıları örneğinde sözelimi başkalarına verilecek zarar düşünülmeden intihar eylemi gerçekleştirilir. Hiç şüphesiz, radikalleşen bireylerin psikolojisini anlamaya çalışırken dikkate alınması gereken birkaç pek çok psikolojik unsur vardır. Bu araştırmada psikoloji literatürünün sınırlı bir kısmı incelenemediğinden daha ayrıntılı bir psikolojik çerçevenin sunulması mümkün olmamıştır.

'Radikalleşme' kavramının sorunlu yönleri

'Radikalleşme' kavramı, 11 Eylül'den bu yana medyada ve siyasi söylemde aşırılıkçılık, terörizm, kökten dincilik ve şiddet terimleriyle eş anlamlı kullanılmaktadır. Nitekim, radikalleşme konulu araştırmalar, büyük ölçüde kamu otoritelerinin söylemlerini organize etme ihtiyacı bağlamında geliştirilmiştir (Marchal ve Salem, 2018). İdeolojinin ve bilimsel

uzmanlığın bu şekilde birbirine karışması, öngörülemeyen ciddi sonuçlara yol açabilir. Aslında, Batılı ülkelerdeki siyasetçilerin ve radikalleşme uzmanlarının söylemlerine hızlı bir bakış, çoğunlukla bireysel ve İslamcı bir radikalleşme anlayışını ortaya koyuyor. Radikalleşmeyle ilgili geleneksel ve politik girişimlerin çoğu, derin bir şekilde psikolojik ve teolojik değerlendirmelere dayanmaktadır. Bu müdahaleler ve açıklamalar, bu karmaşık konunun diğer yönlerine ışık tutabilecek her türlü yapısal analizden uzak görünmektedir. Radikalleşme konusundaki egemen indirgemeci yaklaşım, konuyla ilgili bir tür bilimsel 'miyopluğa' yol açmaktadır:

Batılı politika yapıcılarının radikalleşme, aşırılıkçılık, terörizm ve İslam gibi kavramları eş anlamlı olarak kullandıkları ve bu nedenle birkaç yıldır Avrupa kamuoyunda giderek yoğunlaşan İslamofobi, göçmen korkusu ve kimlik kaygısı tartışmalarını besledikleri kabul edilmelidir (Marchal ve Salem, 2018: 5).

Siyasi ve bilimsel alan arasındaki bu geçirgenlik, Fransa'nın en yüksek bilim kurumu (CNRS) tarafından 2015 terör saldırıları dalgasına bir tepki olarak hazırlanan '*ATHENA*' raporunun içeriğine bakıldığında daha iyi anlaşılabilir. Bu raporda, göçmen kökenlilerin Fransa'da yaşadıkları yerlerden söz edilirken 'iflas etmiş hassas bölge', 'terk edilmiş topraklar', 'yönetilmeyen alanlar' gibi terimlerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (CNRS, 2018). Bu tür bilimsel olduğu iddia edilen yaklaşımların göçmen kökenli toplumsal grupların belli sıfatlarla etiketlenmesine ve dolayısıyla dışlanmalarına zemin hazırladığı görülmektedir.

Bu durum yalnızca Fransa ile sınırlı değildir. İngiltere gibi diğer ülkelerde de benzer gözlemler yapılmıştır (Brown ve Saeed, 2015). Kamusal söylemde kullanıldığı şekliyle radikalleşmenin sorunlu yönlerinden biri, daha önce kurulmuş güvenlikleştirme sistemlerinin ve göçmen kökenli nüfusa polis baskısını meşrulaştırmak ve güçlendirmek için kullanılıyor olmasıdır (Rigouste, 2012). Ancak, paradoksal olarak, bu tür bir radikalleşme anlatısının, ilk etapta mücadele etmesi beklenen olguyu daha da körüklediği görülmektedir. Aslında, bu tür sorunlu ve indirgemeci bir 'radikalleşme' tanımının belli ölçüde sosyo-politik ve sosyo-ekonomik eşitsizlikleri meşrulaştırdığı iddia edilebilir. Bu nedenle, böylesine indirgemeci bir yaklaşımın göçmen kökenli insanların maruz kaldıkları eşitsizliklerin çözümüne katkıda bulunmak yerine, bu tür toplumsal grupların daha da büyük tepkiler göstermelerine ve dolayısıyla daha da fazla radikalleşmelerine neden olabilmektedir. Diğer bir deyişle, damgalanmanın ve etiketlenmenin yarattığı duygular, artan yabancılaşma ve yoksunluk duygularıyla birleştiğinde, söz konusu toplumsal grupların çoğunluk toplumuna ve devlete karşı daha fazla tepkisel davranmalarına ve radikalleşmelerine yol açabilir (Gurr, 1969; Doosje vd., 2013; van Bergen vd., 2015).

Bu duyguların hepsi aşırılıkçılığın bilinen belirleyicileridir ve ideolojik nedenli şiddeti desteklemektedir, çünkü şiddet içeren aşırılıkçılık, bazı bireylerin farklı türden belirsizlik ve düzensizlik yaşadıkları zaman yaşamalarında kontrol altına alabildikleri bir anlam duygusu yaratmaktadır (Tilly, 1977, 1986; Kay vd., 2010; Loseman ve van den Bos, 2013;

van Bergen vd., 2015; Webber vd., 2017). Örnek olarak, son araştırmalar Batı Avrupa'daki Müslüman karşıtı düşmanlığın azınlık grupları arasında IŞİD'e olan desteği artırdığını gösteriyor (Mitts, 2019). Belirli sosyal grupları örneğin, Müslüman gençleri tözselleştiren siyasi veya akademik argümanlar, neden oldukları sosyal sonuçları nedeniyle zararlıdır (Mc Donald, 2011; Brown ve Saeed, 2015; Adam-Troian vd., 2019). Nitekim, neoliberal yönetim biçimleri, mevcut politikaların olumsuz sosyo-ekonomik sonuçlarını gizlemek için göç ve Müslüman azınlıkların güvenlikleştirilmesi, kültürelleştirilmesi, dinselleştirilmesi ve günah keçisi olarak gösterilmesi gibi yöntemleri kullanabilirler (Kaya, 2015). Bununla birlikte, Batılı neoliberal ve / veya sağ popülist siyasi partiler, bu tür yöntemleri kullanarak, var olan toplumsal gerilimleri artırabilir ve etno-kültürel ve dini azınlık grupları içerisinde sosyo-ekonomik ve politik eşitsizlik ve adaletsizlik nedeniyle zaten var olan tepkilerin şiddete dönüşmesine yol açabilirler.

Radikalleşmeye ilişkin bu neoliberal yaklaşım doğrultusunda, eğer bireylerin radikalleşmesine neen olan yapısal sorunlar gizlenirse, o zaman radikalleşmenin önlenmesine ilişkin geliştirilen politikalar güvenlikle ilgili politikalara dönüşebilir. Neoliberal partilerin radikalleşme yorumu büyük ölçüde polisiye tedbirlerin hayat geçirilmesine yol açmaktadır. Bu tam olarak Fransız hükümetinin, 2015 yılındaki terör saldırılarının ardından, ulusal bir askeri konuşlanma planı uygulayarak, Olağanüstü Hal kapsamında yurttaşların gündelik hayatta sürekli güvenlik güçleri tarafından kontrol edilebilecekleri bir ortam yaratmak için yaptığı uygulamadır. Ülke içerisinde orduyu seferber etmek veya daha fazla polis kuvveti konuşlandırmak, aslında genel olarak halk arasında artan bir tehdit algısına yol açarak korkuyu daha belirgin ve canlı kılabilir (Orehek ve Vazeou-Nieuwenhuis, 2014). Görüldüğü üzere, tehdidin ve korkunun aşırılığa yol açması muhtemeldir. Dolayısıyla, yurttaşlara güven vermek ve onları güvende hissettirmek yerine, radikalleşme gibi özünde yapısal sorunlardan kaynaklanan bir olguya güvenlik güçlerinin gösterdiği tepkiler gereğinden daha fazla gerginlik yaratabilir.

Neoliberal yönetim biçimleri: Refah Devletinden İhtiyatçı Devlete

İslami radikalleşme ve yerli-milli (*nativist*) radikalleşme gibi farklı radikalleşme türlerinin varlığı, 1980'li yıllardan bu yana devam eden neoliberal yönetim biçimlerine karşı siyasi bir yanıt gibi görünüyor. Bilindiği üzere, neoliberal devletler, eğitim, sağlık, güvenlik ve emeklilik hizmetleri gibi temel sorumluluklarını zamanla bireyler, aileler, topluluklar, yerel kuruluşlar, hayır kurumları, dini kuruluşlar gibi aktörlere bırakmışlardır. Bu nedenle son bir kaç on yılda etno-dinsel ve etno-ulusal gruplar şeklinde yeni cemaatsel yapıların daha belirgin hale gelerek bireylerin küreselleşme karşısında ihtiyaç duydukları yalnızlık hissinden kurtulma ve güven arayışı gibi konularda bireylere yardımcı olmaya çalıştıkları görülmüştür (Inda, 2006: 12). Küreselleşme dalgalarının yükselişi, küresel kapitalizmin gerektirdiği nitelikleri taşımayan uzak kırsal ve dağlık alanları ve aynı zamanda düşük eğitilmiş, işçi sınıfı, sınıf altı gruplar gibi "artık önemi olmayan yerler ve alanlar"ı olumsuz

şekilde etkilemiş ve bu tür ücra yerlerin/alanların/grupların siyasal merkezler ve başkentler tarafından unutulmalarına neden olmuştur (Rodrigues-Pose, 2018).

“Artık önemi olmayan ücra yerlerde” yaşayan bireyler, aileler, dışlanmış ve ötekileştirilmiş gruplar ile artan küresel adaletsizliklerle yüzleşmek için yeterli donanımına sahip olmayan göçmen kökenli ailelerin çocuklarının refahlarını güvence altına almaları beklenilmektedir. Serbest piyasanın, yaşlılık, hastalık, yoksulluk, cehalet, sakatlık gibi risklerin önlenmesi açısından toplumun güvence altına alınması konusunda önemli rol oynadığına inanılmaktadır (Inda, 2006: 13). Refah devletinden giderek uzaklaşılan bu durumda, yoksulların korunması artık bir öncelik olarak görülmez. Jonathan X. Inda'nın (2006) daha önce iddia ettiği gibi, *post-sosyal* ya da neoliberal yönetim biçimi, toplumun çok sayıda bileşenlere ayrılmasını ve insanların adeta şirketler gibi ihtiyatlı olmaya zorlanmalarını gerektirdiğinden, her türden cemaat post-sosyal devlet çağında gerekli hale gelmiştir. Bu durumda, bireylerin mevcut serbest piyasa koşulları çerçevesinde kendilerine uygun şekilde bakmaları beklenir. Artık herkes kendinden sorumludur, devlet yoksullara, savunmasız gruplara bakmak zorunda değildir. Yeni durumda, sağduyulu, sorumlu, kendi kendini yöneten ve etik politik özneler olmak zorunda olan bireyler ve cemaatler devletin rolünü üstlenmekle görevlidirler. Bu nedenle, *sosyal refah* devleti artık halkın refahını finanse etmek ve güvence altına almak zorunda değildir. Bu, Inda'nın (2006) *refah devletinden ihtiyatçı devlete* geçiş dediği sürecin ta kendisidir.

Refah devletinden *ihtiyatçı devlete* geçişin bir sonucu olarak, sosyal politika artık paydaşlık kavramına dayanmakta ve bireylerin paydaşlar kulübünün bir parçası olmak için sosyal politika tarafından sorumlu tutulabileceği ve güçlendirilebileceği fikri teşvik edilmektedir (O'Malley, 2000; ve Gilling, 2001). Bir şirketin hissedarlığı şeklinde algılayabileceğimiz paydaşlık kurumunun mantığı, paydaş olamayanları, başka bir deyişle, kendilerini küreselleşmenin kurallarına göre yeniden konumlandıramayanları sorunlu, patolojik varlıklar gibi tanımlama düşüncesi üzerine kuruludur. İhtiyatlı olmak, en basit anlatımıyla, özel sigorta programlarına katılmak suretiyle hem kendi hayatını hem de aile üyelerinin olası bir felakete karşı sigortalamak için düzenli ödemeler yapmak şeklinde tanımlanabilir (Defert, 1991). İhtiyatlı olmak, modern bir olgudur. On altıncı yüzyıldan önce ihtiyatçılık, korkaklık, alçaklık, sadelik, bencillik, onursuzluk vb. kavramlarla özdeşleştirildiğinden Batılı toplumlar da pek kabul görmüyordu. Ancak, ihtiyatçılık, on altıncı yüzyıldan itibaren bilgelik göstergesi olmaya başlayarak ahlaki bir zorunluluk şeklinde algılanmaya başlanmıştır (Hacking, 2003: 25-26).

Nikolas Rose, mevcut ihtiyatçı anlayışın, reklam, pazar araştırması ve niş pazarlama gibi tüketim tekniklerini kullanmak suretiyle bireylerin kendilerinin ve sevdiklerinin gelecekleri hakkında daha fazla endişelenmelerini sağlayıp, onların değişen ihtiyaçlara göre hazırlanmış bireysel sigortalar satın almalarını teşvik ettiğini belirtiyor (Rose, 1999: 159). Aslında, burada teşvik edilen şey, günlük yaşamın içerdiği riskleri azaltmak için bireysel tüketimin artırılmasıdır. Bu anlayışa göre, yurttaşlar, cinsel yolla edinilmiş hastalık

riskinden fiziksel / zihinsel bozukluk riskine kadar çeşitli risklerden sorumlu olmalıdır. Bu tür bir ihtiyatçılık, aslında, bireylerin kendilerini işsizlik, sağlık, yoksulluk, güvenlik, suç vb. risklerinden sorumlu tutan bir yönetsellik teknolojisi olarak da düşünülebilir. Bu açıdan ihtiyatçılık, serbest piyasa ekonomisinin vazgeçilmez aktörleri olan çeşitli özel girişimler ve bağımsız uzmanların yardımıyla kendi kaderinden sorumlu tutulan bireyler üreten bir yönetsellik biçimi (*governmentality*) olarak görülebilir. Böylesine bir ihtiyatçılık, şehir merkezlerinden uzakta ve sosyo-ekonomik yoksunluktan geçen topluluklarda yaşayan vasıfsız, işçi sınıfı, alt sınıf, hatta orta sınıf bireyler tarafından değil, ancak üst-orta sınıf, yüksek vasıflı ve kozmopolit bireyler tarafından sağlanabilecek bir durumdur.

İhtiyatçılık, neoliberalizm ideolojisinin önemli iki unsurundan biridir. Neoliberalizmin bir diğer bileşeni ise, cemaatçi yapıların teşvik edilmesidir. Evrensel refah politikaları artık ulus devletler tarafından pek tercih edilmiyor ve desteklenmiyor. Son otuz yılda tanık olduğumuz şey, artık ulus-devletlerin, 'toplumsalın yeniden inşa edilerek' değil, 'toplumun cemaatlara bölünerek' yönetildiğidir (Rose, 1996: 328). Rose, neoliberal düzlemde güvenlik siyasetinin giderek önem kazandığını vurgular. Günümüzde, özel sağlık sigortası, özel emeklilik, güvenli siteler (*gated communities*) aracılığıyla kendimizi risklere karşı sigortalayarak kendimizin ve ailemizin durumunun sorumluluğunu almamız gerekmektedir. Bu durum, bireylerin çeşitli karşılıklı düzenlemeler yoluyla kendilerine bakmalarının beklendiği ve refah politikasının oldukça farklı bir şey haline geldiği 'yeni ihtiyatçılık' olarak adlandırılmıştır (Rose, 1996: 343).

Neoliberal ideolojide, eşitlik ve sosyal adalet hedefleri büyük ölçüde göz ardı edilmektedir. Sosyal politikanın birincil rolü, insanların ihtiyaçlarını karşılamak için kaynakların adil dağıtılmasını değil, riski azaltmak ve kişilerin bireysel olarak riski yönetmesini sağlamaktır. Eski liberal yönetim biçimleri, Rose'un (1999) kendi kendine yeterli olma, ihtiyatçılık ve kişisel sorumluluk ahlakını desteklemeye dayanan "ileri liberalizm" olarak adlandırdığı düşünce biçimine yol açmaktadır. Post-materyalist özneler, kendine yeterli ve sorumlu özyönetim kapasitesine sahip tüketiciler halini almaktadırlar. Gelişmiş liberalizmin, yoksulların kendilerini idame ettirme sorumluluklarını dayatma arzusu vardır. Bu yaklaşım uygun bir şekilde 'yeni paternalizm' olarak nitelendirilmiştir (Mead, 1997). Sosyal politika, yalnızca gelişmiş dünyada değil, aynı zamanda dünyanın bazı gelişmekte olan bölgelerinde de yaygınlık kazanmıştır. Bu durum, aynı zamanda göçmenlerin yaşadıkları düzlemlerde ve "artık önemi olmayan ücra yerlerde" de geçerlidir. Yoksullar için sosyal yardımların sağlanması, onların iş arama, eğitim alma, sağlık kliniklerine gitme ve / veya çocuklarını okula gönderme istekliliklerine bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında, neoliberal ekonomi aslında, yoksulluğu bireysel sorumlulukla ya da riski yönetememe ile ilişkilendiren liberal olmayan, paternalist bir sosyal gündem ile yakın bir ilişki içindedir.

İslami Radikalleşme: Küresel adaletsizliğe bir tepki olarak onurun yüceltilmesi

Son zamanlarda İslam, genel olarak Batı yaşam tarzına bir tehdit olarak görülmekte ve temsil edilmektedir. Batı'daki Müslüman kökenli göçmenlere ve çocuklarına yönelik

mevcut yabancı düşmanlığının, ırkçılığın ve şiddet içeren tutumların kaynağının İslami tutuculuk olduğuna inanılmaktadır. Artan İslamofobi akımıyla birlikte sağ popülizm de yaygınlaşmıştır (Kaya, 2019). 11 Eylül'den bu yana, kültürelci, medeniyetçi ve dini paradigmalara radikalleşme ve aşırılığın nedenlerini anlamaya çalışılırken, radikalleşme süreçlerinin sosyo-ekonomik, politik ve psikolojik nedenleri etno-kültürel ve dini olana indirgenmiştir. Bu çalışmada radikalleşme, yerel ve küresel koşullar tarafından belirlenen bir süreç olarak, aşırılıkçılık ise psikolojik ve ideolojik bir durum olarak tanımlanacaktır.

Etno-kültürel ve dini yükseliş, işsizlik, ırkçılık, yabancı düşmanlığı, dışlanma, asimilasyon, yabancılaşma ve anomi gibi mevcut yapısal sosyal, ekonomik, politik ve psikolojik sorunların bir sonucu olarak yorumlanabilir. Bilimsel veriler, göçmen kökenli grupların, bu tür yapısal sorunların üstesinden gelmek için kimlik, etnisite, dindarlık ve bazen de şiddet gibi alternatif politika biçimlerine yöneldiklerini ortaya koymaktadır (Clifford, 1987; Gilroy, 1995; ve Kaya, 2012). Bu aslında, Alistair MacIntyre'nin (1971) daha önce ifade ettiği meşru siyasetin merkezinde bulunanların ürettiği türden bir siyaset olmayıp, dışarıda bırakılan gruplar tarafından üretilen alternatif bir siyaset biçimidir. MacIntyre'ye (1971) göre iki siyaset biçimi vardır: *içeridekilerin siyaseti* ve *dışlananların siyaseti*. *İçeridekiler* amaçlarına ulaşmak için parlamento, siyasi partiler, medya gibi meşru kurumları kullanma eğilimindedirler. Öte yandan, sosyo-ekonomik, politik ve kültürel açıdan *dışlananlar* ise onur, kültür, etnisite, din, köken ve gelenek gibi unsurlar üzerinden giderek alternatif bir siyaset biçimi üretirler. Burada, MacIntyre'in kültürü özel alana yerleştirmedigine dikkat edilmelidir; kültür, doğal olarak kamusal alanda yer alır ve politik bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle, göçmen ve azınlık gruplarının etno-kültürel ve dini eğilimlerinin yükselmesinin arkasındaki temel nedenin, alternatif siyaset üreterek kamusal alana eklemlenme çabası olduğu şeklinde bir değerlendirme yapılabilir.

Benzer şekilde, Robert Young (2001), kültürelizm söyleminin özellikle 1960'lı yıllardan itibaren siyasal bir nitelik kazandığını söyler. Young (2001), Mao, Fanon, Cabral, Nkrumah, Senghor ve diğer birçoğuna atıfta bulunarak, kültürün, dışlanan kitleler için özellikle sömürge sonrası bağlamlarda egemen ideolojik söylemlere karşı direnmek için politik bir araç haline geldiğini açıklamaktadır. Bu nedenle, etno-kültürel ve etno-dinsel dinsellik arayışı, saflığın tözselleştirilmesi şeklinde indirgemeci bir yaklaşımla ele alınmamalıdır. Kimlik siyaseti, daha çok, çevrede kalan ve dışlanan özneler tarafından üretilen *bir siyaset yapma biçimidir*. 1990'ların başındaki Körfez Savaşı'ndan bu yana İslam, dünyadaki pek çok insanın aşağılanma, boyun eğme, dışlanma, ayrımcılık, adaletsizlik ve ırkçılık gibi farklı sorunlara karşı bir savunma mekanizması olarak kullanılmaya başlanmış ve bir siyasi araç haline gelmiştir. Görünüşe göre, küresel sol hareketin yokluğunda din solun yerini almaktadır. Michel de Certeau (1984: 183) bize din ve sol arasındaki söylemsel benzerlikleri hatırlatır: din *farklı bir dünya sunar* ve sol ise *farklı bir gelecek sunar*, ancak her ikisi de dayanışmaya vurgu yapar. Her iki anlatı da farklı bir dünyanın mümkün olduğunu söyler. İslam ve sol benzer şekilde taraftarlarına farklı bir dünya vaat etseler de, İslam geçmişte zaten deneyimlenmiş bir dünya sunarken

ve sol henüz tecrübe edilmemiş bir dünya sunmaktadır. Bu açıdan İslam ve sol ideolojilerin sundukları alternatif dünya birbirinden farklıdır. Diğer bir deyişle, İslam geriye dönük bir dünya sunarken, sol geleceğe dönük bir dünya sunmaktadır. Bu bağlamda, İslam'ın artık sadece bir din olmadığı, aynı zamanda Müslümanları ister Filistin'de, Kosova'da, Keşmir'de, Irak'ta, Afganistan'da, Lübnan'da, Libya'da, Yemen'de, Suriye'de veya başka bir yerde olsun, adalet için ve tiranlığa karşı ayağa kalkmaya sevk eden bir karşı-hegemonik küresel siyasi hareket olduğu ileri sürülebilir. Diğer bir deyişle, İslam, birçoğu tarafından Peygamber zamanında tesis edilen gerçek adaleti yeniden üretme fikrine dayanan siyasi bir araç olarak kabul edilir.

Batı'daki Müslüman kökenli gençlerin bir kısmı, liminal bir alanda yaşadıklarından, bir tür aidiyet krizi içinde bulunmaktadırlar. Bulundukları toplumlara uyum sağlamış göçmenler ayrımcılığın bir sonucu olarak büyük bir önem kaybı yaşamazken, daha az uyum sağlamış olan akranları tecrit, yabancılaşma ve önem kaybı yaşamaktadırlar (Lyons-Padilla, 2015). Son zamanlarda, birçok genç Müslüman, çoğunluk toplumu tarafından kabul edilmediklerine inandıklarından bulundukları ülkelere ait olduklarını hissetmiyorlar (Lyons-Padilla vd., 2015; Stroink, 2007). Bu tür kritik dönemeçlerde, yaşadıkları ülkelerdeki şartlara karşı duyulan hoşnutsuzluk, genel olarak Suriye, Filistin, Yemen veya Orta Doğu'nun çekim gücünden daha güçlü görünüyor. Arthur Van Gennep (1908), *Geçiş Ritüelleri* (*The Rites of Passage*) insan yaşamının iki aşaması arasındaki geçiş dönemini tanımlamak için *liminality* (eşikte olma hali) terimini kullanmıştır. Victor Turner, daha sonra Van Gennep'in çalışmasına dayanarak, eşitsizliğin işlevleri ve nitelikleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde çalışmıştır. Turner'a göre, toplum bir "yapısal pozisyonlar dizisiydi" ve "marj ya da 'eşiklik dönemi' yapısal bir durumdu" (Turner, 1967: 93). Turner, *Ritüel Süreçleri* (*The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*) isimli çalışmasında, "eşiktekilerin ne burada ne de orada" olduklarını, aslında "yasalar, adetler, düzen ve törenler tarafından tayin edilen ve düzenlenen durumlar arasında" olduklarını savunarak *liminality* kavramına biraz daha açıklık getirmiştir (1969: 95). Bu anlamda, bir örgüte katılmak, zaten marjinalleşmiş Müslüman gençlere bir aidiyet duygusu sağlarken, amaç, tanınma ve statü sunabilir ve onları ikamet ettikleri ülkeden uzaklaştıran sosyo-ekonomik, siyasi ve yasal kısıtlamalar karşısında daha güçlü hissettirebilir (Crenshaw, 2007). Van Gennep (1908) ve Victor Turner (1967, 1969, 1974) tarafından daha önce de ifade edildiği üzere, bu tür eşiklik veya arada olma durumları içinde yaşanan ülkeye ve topluma karşı aidiyet duygusunun sorgulanmasına ve kaybolmasına yol açabilmektedir. Bu tür bir bölünmeyi, kardeşlik (*ihkwaniyya*) veya ümmetin yeniden tasavvur edilmiş hali olan *hilafet* kurumu olan hayali yapı içerisinde tasavvur edilen yeni bir vatan arayışı takip edebilir. Örneğin, Suriye'de İŞİD'e katılmak için gidenlerin bir kısmı, yukarıda ifade edilen dışlama mekanizmalarının bir sonucu olarak kendilerine yeni bir vatan inşa edebiliyor olabilirler. Bu çerçevede, İŞİD'e katılanların bir kısmı bir gruba ait olma ihtiyacını bu yolla karşılıyor olabilirler (Alloul, 2019: 228). Bu koşullar altında, Suriye veya Filistin, Afganistan ve Irak gibi kuşatma altındaki diğer Müslüman ülkeler, bu tür dışlanma mekanizmalarıyla karşı

karşıya olan bazı Avrupalı Müslüman gençler için aidiyet duygusu sağlayan oldukça sembolik bir karşı alan veya 'önemli bir coğrafya' haline gelebilmektedir (Alloul, 2019: 229).

Müslüman kökenli gençlerin radikalleşmesi, yerleştikleri ülkelerin toplumları tarafından dışlanıyor veya aşağılanıyor oldukları şeklindeki inançlarının bir sonucudur. Bir bakıma, Didier Bigo'nun (2019) 'Radikalleşme Labirenti' dediği şey budur, çünkü radikalleşme bu tür gençlere kayıtsız ve yabancılaştırmış hale geldikleri evden uzakta hayali bir ev inşa etme imkânı verir. Radikalleşme, Müslüman gençlerin günden güne kendilerini ayrımcılıktan korumak için ürettikleri alternatif bir siyaset biçimi haline gelir. Radikalleşme, sosyo-ekonomik, politik ve kültürel açıdan dışlandıklarını hisseden gençlerin kendilerini ifade etme şekli olarak açıklanabilir. Robert Young'un (2004: 5) belirttiği gibi "asıl sorun gençlerin konuşmayı bilmemeleri değil, egemen olanların onları dinlemeyi bilmemesidir".

Bireyler veya gruplar, yoksulluk, dışlanma, işsizlik ve ırkçılık gibi sorunlara karşı gündelik endişelerini dile getirmek için en iyi bildikleri dilleri kullanma eğilimindedir. Müzakereci demokratik yönetim anlayışı ile yetiştirilmediyseler, din, etnisite ve hatta şiddet gibi ezbere bildiklerini varsaydıkları dilleri kullanmaya meyillidirler. Güvensizlik ve belirsizlik çağında, Franz Fanon'un (1965) terimini kullanırsak, 'dünyanın yeni sefilleri', geriye kalan tek şey olduğuna inandıkları *onurlarını* ve *haysiyetlerini* korumayı daha çok önemserler. Onurun artan önemini anlarken, Akbar S. Ahmed (2003), Kuzey Afrika'da 14. yüzyıl sosyologlarından Muhammed İbn-i Haldun'un (1969) sosyal uyum veya dayanışmayı ifade eden ve Arapça bir kelime olan *asabiyye* olgusunun çöküşüne dikkatimizi çekiyor. Ahmed, *asabbiye* ile onurun yeniden canlanması arasında doğrudan negatif bir ilişki kurar. *Asabiyye*'nin küresel ölçekte çöküşü Müslümanları onuru yeniden canlandırmaya yönlendirir. Ahmed (2003: 81) *asabiyye*'nin, modernleşme, kentleşme, dramatik demografik değişiklikler, nüfus patlaması, Batı'ya yönelen kitlesel göçler, zengin ile yoksul arasındaki uçurumun artması, yaygın yolsuzluk ve yöneticilerin kötü yönetimi, vahşi kapitalizm, tüketim ideolojisi, küreselleşme ve geleneklere karşı yürütülen kampanyalarla birlikte çözüldüğünü anlatır.

Asabiyye'nin çöküşü Müslümanlar için *adl* (adalet) ve *ihsan*ın (şefkat ve denge) parçalanması anlamına gelir. *Asabiyye*, *adl* ve *ihsan* eksikliğiyle karakterize edilen küresel belirsizlik ve kaos, Müslümanlar tarafından onurun daha fazla kutsanmasını tetikliyor gibi görünüyor. Geçmişini yeniden canlandırmak ya da onuru yüceltmek, diasporik topluluklar için en azından ikili bir amaca hizmet eder. Birincisi, mevcut statükoyu eleştirmeden şimdiki zamanla hesaplaşmanın bir yoludur. 'Şanlı' geçmiş ve namusun korunması burada, diasporik özne tarafından, yapısal dışlayıcılıkla tanımlanan, günümüzün yıkıcılığını emen stratejik bir araç olarak ele alınmaktadır. İkincisi, geçmişin kutsanması, başkaları tarafından verilen kriterlere bağlı olmayan bir benlik duygusunu geri kazanmaya da yardımcı olur - geçmiş, diasporik öznenin kendilerinin olduğunu iddia edebilecekleri bir şeydir.

Seniguer'in (2016) öne sürdüğü gibi, 'radikalleşme' kavramı artık kamusal söylemde yaygın olduğu için hem siyasetçiler hem de medya tarafından yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Bu nedenle, adı ister "İslam'ın radikalleşmesi" ister "radikalizmin İslamileşmesi" olsun, yaşanan dışlanma süreçleri ve küreselleşmenin olumsuz sonuçları bazı bireyler ve kitleler üzerinde diğerlerine göre daha fazla etki etmektedir. Gilles Kepel (2017), Müslümanlar söz konusu olduğunda daha çok sosyo-ekonomik yoksunluk ve küresel adaletsizliğin artan görünürlüğü sonucunda İslam'ın daha radikalleştiğini savunurken, Olivier Roy (2017) ise, sol ideolojilerin yokluğunda "radikalizmin İslamileştiğini" iddia etmektedir. Bu bağlamda Roy, Avrupa'da Müslüman kökenli gençler arasında yükselen radikalleşmeyi, artan Müslüman karşıtı ırkçılığa karşı bir isyan olarak yorumluyor. Roy, radikalleşmenin sadece yoksulluk ve ırkçılıktan yakınan bazı Müslüman gençlerin ayaklanması olarak açıklanamayacağını, bu gençlerin cihat fikrinde "onurlu" ve küresel bir dava bulduklarını ve bu nedenle El Kaide, Boko Haram veya IŞİD gibi stratejik bir gündemi olan radikal örgütler tarafından etki altına alınabildiklerini iddia eder.

Yerelci Radikalleşme: Neoliberal yönetişime bir yanıt olarak yerli popülizm

Şimdiye kadar çalışma, Müslüman kökenli gençlerin, sanayisizleşme, yoksulluk, dışlanma, ırkçılık, kurumsal ayrımcılık, yalnızlık, yabancılaşıma, damgalanma, aşağılanma ve adaletsizlik gibi küreselleşmenin zararlı etkileri karşısında nasıl radikalleştikleri üzerinde durdu. Madalyonun diğer tarafında, sağcı popülist gençlerin çok kültürlülük karşıtlığı, İslamofobi, küreselleşme karşıtlığı ve Avrupa şüpheciliğine dayalı benzer türden bir radikalleşme eğilimi sergiledikleri görülmektedir. Popülist parti ve hareketler sıklıkla göç meselesini sömürmekte ve göçü ulusların refahına, sosyal, kültürel ve hatta etnik türdeşliğine karşı bir tehdit olarak tasvir etmektedir. Popülist liderler ayrıca işsizlik, şiddet, suç, güvensizlik, uyuşturucu kaçakçılığı ve insan kaçakçılığı gibi toplumda mevcut olan bazı önemli sorunlar için de siyasal iktidarlar tarafından göçe karşı sergilenen liberal yaklaşımı sorumlu tutmaktadırlar. Bu eğilim, göçmenlere ve Müslümanlara karşı ırkçı, yabancı düşmanı ve aşağılayıcı bir retoriğin kullanımı ile de pekiştirilir. Hollanda'da Geert Wilders, Avusturya'daki Heinz-Christian Strache ve benzeri siyasi figürler, ülkelerindeki göçmenler ve özellikle Müslümanlardan kaynaklanan bir "yabancı istilasından" bahsetmişlerdir. Hatta Geert Wilders, Norveç'ten Napoli'ye Avrupalı çocukların okulda Kuran'ı öğrenmek zorunda kalacaklarını, annelerinin burka giyerek evde bekleyeceklerini ve modern Avrupa'nın yerini Avrupa ve Arabista'nın birleşiminden ortaya çıkacağı düşünülen Eurabia adlı bir kıtaya bırakacağını iddia edecek kadar ileriye gitmiştir (Grenfield, 2013). Avrupa genelinde Müslümanların artan görünürlüğünü de ekleyen Wilders, yakın gelecekte liberal Avrupa değerlerine (Balkenhol ve Modest, 2019) karşı bir tehdit olarak İslam korkusunu etkin bir şekilde kullanmak suretiyle oy oranını artırmanın yollarını aramaktadır. Benzer şekilde, Şansölye Angela Merkel'in CDU'sunun kardeş partisi muhafazakâr Hristiyan Sosyal Birliği (CSU) Başkanı Horst Seehofer de,

göçün, yani Müslüman göçünün Almanya'da "tüm siyasi sorunların anası" olduğunu iddia etmekten kaçınmamıştır.⁴

Alex P. Schmid'in (2013) belirttiği gibi, siyasi şiddet farklı şekillerde hayat bulabilir. İster yerli ister Müslüman kökenli olsun gençlerin radikalleşmesi tek taraflı bir olgu değildir, devlet aktörlerinin radikalleşme süreçlerindeki rolünü incelemek aynı derecede önemlidir. Etrafı duvarlarla çevrili ülkelerin artması (Brown, 2010), yurtiçi ve yurtdışında işkence tekniklerinin kullanılması, yasa dışı uygulamalar, son yıllarda mültecilere karşı ulusal sınırların kapatılması, demokratik hukukun üstünlüğü prosedürlerinden ve uluslararası insan hakları standartlarından ciddi bir kopuş yaratmıştır. Böylesine bir küresel siyasal değişim, sadece devlet dışı aktörlerin değil, aynı zamanda devlet aktörlerinin de radikalleşebileceği bir zemin hazırlamaktadır. Şimdiye kadar, araştırmacılar çoğunlukla madalyonun bir yüzüne baktılar. Çoğu zaman olduğu gibi azınlıkta olanlar sorunsallaştırıldı ve bu nedenle bireyler, gençler, göçmenler, Müslümanlar ve bazı yerli toplumsal gruplar üzerinde araştırmalar yoğunlaştı. Devletlerin günlük yaşamda yurttaşların bireysel sosyo-ekonomik ihtiyaçlarına yanıt verme konusundaki basiretsizliği de hiç şüphesiz bireylerin radikalleşmesine neden olabilmektedir. Sanayisizleşme, eşitsizlik, işsizlik, yoksulluk ve adaletsizlik gibi sorunlar yaşayan yabancıların, göçmenlerin, mültecilerin ve yerli grupların sorunlarına yeterine ilgi göstermeyen devlet aktörlerinin bu ilgisizliği bilim insanlarının maalesef yeterince dikkatini çekmemiştir.

Çeşitliliğin, göçün ve çokkültürlülüğün ana akım ve sağ popülizm tarafından damgalanması ve dünyada fark edilen küresel adalet eksikliği gibi etkenlerin tümü radikalleşme eğilimlerini tetikleyen unsurlardır. Şimdiye kadar yapılan araştırmalar, radikalleşmeni ve her türlü aşırılıkçı anlayışın sadece sosyal-yapısal veya psikopatolojik bireysel faktörlerden değil (Arciszewski vd., 2009), aynı zamanda çok daha farklı bir takım bileşenlerin etkileşiminden kaynaklandığını göstermiştir (Decety vd., 2018; Hafez ve Mullins, 2015) etkileşimli bir kombinasyonunu da içerdiğini ortaya koymuştur. Sözgelimi, ideolojik aşırılıkçılık, bireyleri şiddet içeren aşırılıkçılık göstermeye sevk eden yollardan biri olarak görülebilir. İdeolojik aşırılıkçılık üç temel adımı içerir: birincisi, sosyal, ekonomik, politik, yasal ve psikolojik faktörlerle sınırlandırılan duyarlılık aşaması; ikincisi, bireylerin tecrit, yabancılaşma ve değersizleşme gibi benzer etkenlere maruz kalan diğerlerine ulaştığı grup üyeliği aşaması; ve üçüncüsü, bireylerin şiddet içeren davranışlarda bulundukları bir eylem aşamasıdır (Doosje vd., 2016). Uyum, bağlılık ve normatif baskı gibi birbirini etkileyen çeşitli toplumsal baskı süreçleriyle şekillenen başka aşamaların varlığından da söz edilebilir (Cialdini ve Trost, 1998).

Görüldüğü üzere, mevcut neoliberal yönetim biçimleri, radikalleşme kavramını, statükoya karşı koyanları etiketleyip karalamak ve bu yolda gerçekleştirilen eleştirileri ve

⁴ Bakınız: *Deutshce Welle* websitesi, <https://www.dw.com/en/migration-mother-of-all-political-problems-says-german-interior-minister-horst-seehofer/a-45378092> [erişim tarihi 26 Aralık 2020].

eylemleri çoğunluk toplumunun gözünde gayrimeşru kılmak için kullanabilmektedirler. Radikalizmi sosyo-ekonomik ve politik niteliklerinden uzaklaştıran bu tür bir kullanım şekli, İslamcı radikalleşmenin bireysel yönünü vurgular ve göçmen kökenli gruplar ve dışlanmış diğer yerli gruplar gibi toplumsal kesitlerin maruz kaldıkları sosyo-ekonomik, politik coğrafi ve psikolojik mağduriyetlerin göz ardı edilmesine yardımcı olur. Günümüzde, pek çok devlet aktörü ve siyasal iktidar biçimleri, radikalleşme süreçlerini kimliksel, medeniyetçi, kültürelist ve dini çerçevede ele alarak mevcut sosyo-ekonomik ve politik düzenin devamını sağlamayı ve asıl sorunlar olan eşitsizlik, yoksulluk, adaletsizlik, kesişimsel (*intersectional*) ayrımcılık ve işsizlik gibi yapısal sorunların üstünü örtmeyi amaçlamaktadırlar.

Bazı yazarlar kimlikle ilgili konulara odaklanmanın ve kimlik siyasetinin yükselişinin açıkça neoliberal ideoloji tarafından yönlendirildiğini iddia etmektedir (Hale, 2005). Neoliberalizm ideolojisinin, çoğu zaman aşırı bir bireysellik biçimini ve *iktisadi insanı* yücelttiği düşüncesi nedeniyle, kimlik gibi konularla pek yer vermediği iddia edilmektedir. Bununla birlikte, kendini farklı tanımlayan azınlıklara pozitif ayrımcılığın uygulanması aslında neoliberal gündemle mükemmel bir uyum içindedir, çünkü bu durum refah devletinin evrenselci ve eşitlikçi anlayışının tam tersidir. Bu türdeki pozitif ayrımcılık uygulamaları içeren medeni haklar, Hale'nin (2005) '*neoliberal çokkültürlülük*' olarak tanımladığı yapı içerisinde yer bulmaktadırlar.

Sağ popülizm, büyük ölçüde neoliberal elitler tarafından sosyo-ekonomik ve politik açılardan göz ardı edilen bir takım toplumsal grupların siyasi merkeze karşı başkaldırısı olarak okunabilir. Diğer bir deyişle sağ popülizm, küresel kapitalizmi baş tacı eden neoliberal yönetsellik biçimlerinin unuttuğu, mobil olmayan, küreselleşme süreçlerine eklenilebilme becerisi gösteremeyen, işçi-sınıfı kökenli, tarımsal-kırsal-üçra yaşayanların ve hatta son dönemde geleneksel orta-sınıfların bir kısmının da dahil olduğu geniş bir kitlenin geliştirdiği anti-sistemik politik tutum olarak yorumlanabilir (Kaya, 2019; Rodrigues-Pose, 2018; Mouffe, 2018; Kalb, 2011)). Bu tür popülizm, ana akım siyasi partilerin neoliberal yönetişimi benimsemeleriyle aktif olarak katkıda bulundukları köklü yapısal eşitsizliklerden ve genel yoksullaşmadan kaynaklanmaktadır.

Giderek radikalleşen ve sistem karşıtı bir siyasal tutum haline gelen sağ popülizmin nedenlerini anlayabilmek için antropolojik bir yaklaşıma ihtiyacımız vardır. Antropolojik yaklaşımlar popülizmi çoğunlukla, kendilerini küresel kapitalizm karşısında savunmasız gören, yoksullaşan, kaotik bir gündelik hayat yaşamak zorunda olan ve unutulmuş kitlelerin kendilerini savunma amacıyla geliştirdikleri hassasiyet biçimi olarak değerlendirmektedirler (Kalb, 2011: 14). Burada sözü edilen aslında bir tür prekaryalaşma biçimidir. Solun hükmünü yitirdiği bir zamanda nasıl ki, Müslüman-kökenli insanlar daha çok İslamiyete sarılıyorlarsa, yerli bazı gruplar sağ popülizmin kendilerine sunduğu söylemlere sarılabilmektedirler. Sosyo-ekonomik ve kültürel boyutları birleştiren antropolojik yaklaşımlar, neoliberalizmi kucaklayan geleneksel merkez partilerin

1990'lardan bu yana unuttuğu ve göz ardı ettiği bireylerin kendilerini nasıl ifade ettikleri konusuna odaklanmaktadır (Boyer, 2016).

Öte yandan, bir coğrafyacı olan Andrés Rodrigues-Pose'nin (2018: 196-198) de belirttiği gibi, "politik bir güç olarak popülizm, sistemik bir risk yaratan sayılarla, pek çok alanda etkili olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, gelişmiş dünyada da popülizmin yükselişi siyasi öfke tarafından körüklenir ve genellikle siyasi merkez tarafından unutulmuş coğrafyalarda görülür. Popülist oylar, uzun vadede sosyo-ekonomik ve politik açıdan zayıflayan bölgelerde yoğunlaşmıştır". O halde, sağ popülizmin Dresden, Toulon, Rotterdam, Ghent ve ayrıca Hollanda'daki İncil Kuşağı (*Bible Belt*) denilen Almanya sınırına yakın kasabalar gibi ücra yerlerde yoğunlulu olarak görülmesi tesadüf değildir. Diğer bir deyişle, uluslararası ticaret, göç, doğrudan yabancı yatırımı ve kentleşme gibi küreselleşme süreçleriyle ilgilenen merkez neoliberal siyasi partilerin ilgilenmediği kırsal ve dağlık yerlerde yaşayanların sağ popülizme sistem karşıtı politik bir söylem olarak sarılmaları şaşırtıcı değildir.

Şu anda Avrupa kamuoyu, günlük yaşamda karşılaştıkları en önemli zorluklar konusunda bir fikir birliğine varmış gibi görünüyor. AB'nin 27 üyesinden oluşan Devlet veya Hükümet Başkanları (Birleşik Krallık katılmamıştır) ve Avrupa Konseyi ve Komisyonu Başkanları, Avrupa Birliği'nin mevcut durumunu ve İngiltere olmadan AB-27'in ortak geleceği hakkında görüşmek amacıyla 29 Haziran 2016'da Bratislava'da toplandılar. Bratislava toplantısı, o dönemdeki AB-27'in başlıca önceliklerini ortaya koyan 'Bratislava Deklarasyonu' ile sonuçlandı: 1) göç, 2) iç ve dış güvenlik ve 3) gençlik işsizliği ve radikalizm de dahil olmak üzere ekonomik ve sosyal kalkınma hedeflerine ulaşmak için somut tedbirler önerildi. Bu konular önceden Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk tarafından ana hatlarıyla belirtilmiş ve genellikle Avrupa yurttaşlarını en çok ilgilendiren konuları yansıtmaktadır. "Önemini yitiren uzak bölgelerdeki" gençler, artan sosyo-ekonomik dezavantajları nedeniyle sağcı popülistler gibi anti-sistemik partilere daha fazla yönelmektedirler. Bununla birlikte, popülizmin yükselişini açıklayan tek faktör sosyo-ekonomik yoksunluk değildir. Bir takım psikolojik faktörlerin de radikalleşme süreçlerinde etkili olduğu görülmektedir. Gest vd. (2017) bunu, küreselleşme çağında ulus, kimlik, kültür ve miras kavramlarının parçalanmasıyla tetiklenen varoluşsal bir kaybolma hissine atıfta bulunan 'nostaljik yoksunluk' kavramıyla açıkladılar. Edebiyatçı Lauren Berlant'ın (2007) çalışmalarından hareket eden Andrea Muehlebach ve Nitzan Shoshan söz konusu nostaljik yoksunluğu 'post-Fordist üretim biçimleri'nin bir sonucu olarak açıklıyorlar: 'Fordist üretim biçimlerinin ve dayanışma anlayışının ortadan kalkmasıyla birlikte istihdam güvenliğine, aidiyet hissine, istikrara, gelecek duygusuna, işçiler arasındaki dayanışmaya duyulan bir özlem pek çok insanın hayatında hakim olmaktadır' (2012: 318). Benzer şekilde, kırsal, tarımsal ve dağlık bölgeler gibi son yıllarda göz ardı edilen bölgelerde yaşayanlar da neoliberal siyasi merkeze karşı muhalif bir tavır geliştirmektedirler. Uzun süren göç ve beyin göçü dönemlerine tanık olanlar, daha iyi zamanlar görenler ve onları nostaljiyle hatırlayanlar, geleceğin başka yerlerde yattığına inananlar söyleyeceklerini oy

sandıklarında söylediler. Bu tür demografik ve sosyo-ekonomik değişimlerin yaşandığı ücra yerlerde yaşayan kişilerin çocukları da ebeveynlerinden farklı değildir. Eğitim ya da iş için başka bir yere gidemeyenler, günlük yaşamda etno-milliyetçi radikalizm, popülizm, yerlilik ve bazen beyaz üstünlüğü gibi telafi edici bir takım söylemler üretmek suretiyle hayatlarını bir şekilde kontrol altına almanın arayışına girebiliyorlar.

Popülizm, bir hastalık ya da akla yatmayan bir anomali değildir. Popülizm, son otuz yılda iktidardaki ana akım liberal siyasi partiler tarafından göz ardı edilen yapısal sorunları sonucudur. Popülizm, derin yapısal nedenleri olan sistemik bir sorundur. Popülist partilerin seçmenleri, kozmopolit olarak görülen ana akım seçkinlerden hoşnutsuzdurlar, onlara güvenmiyorlar ve artan göçle birlikte gündelik hayatın önemli bir parçası olan etno-kültürel ve dini çeşitliliğe düşmanlar. Steven Vertovec'in (2007) kullandığı "süper çeşitlilik" (*super diversity*) kavramı, söz konusu mevcut çeşitlilik halini anlatmak için üretilmiş bir kavramdır. Bu tür sosyo-ekonomik, coğrafi ve nostaljik yoksunluk yaşayan insanların bir kısmı ekonomik olarak kendilerini güvensiz hissetmekte, göçmenler ile etno-kültürel ve dini azınlıkların toplumsal ve ulusal güvenliği (Reynié, 2016) tehdit ettiğine inanmaktadırlar. Bu nedenlerle, bu tür toplumsal gruplar geçmişte kalan bildik, homojen hayatlarına dair özlem duyarlar (Gest et al., 2017). Başka bir deyişle, bu tür sağ popülist partileri destekleyenler, sadece görece sosyo-ekonomik yoksunluk nedeniyle değil, aynı zamanda kültürel homojenliğin kaybı, liberaller tarafından yüceltilen küreselleşmenin neden olduğu hızlı değişim, göç, çok kültürlülük ve çeşitlilikten gelen tehdit duygusu gibi nedenlerle giderek artan radikal bir tutum geliştirmektedirler.

Sağcı popülizmin yükselişinin tam merkezinde, politikacılar ve seçmenler arasındaki kopukluk yatmaktadır. Sağ kanat popülist partiler, son on yılda yaşanan iki küresel kriz olan, finansal kriz ve mülteci krizinde daha büyük bir halk desteği elde ettiler. Bu partiler, Covid-19 Pandemisinin 2020 yılında yol açtığı krizde de aşı karşıtlığı, maske karşıtlığı gibi eylemlerle de oylarını artırmanın yollarını aradılar. Finansal kriz, neoliberal yönetim ile birleştiğinde, bazı Avrupalılar için sosyo-ekonomik yoksunluk yaratırken, göç ve mülteci krizi ise, kimlik, ulus, kültür, gelenek ve kolektif hafızanın sekteye uğramasına yol açarken nostalji duygusunu tetiklemiştir. Popülist akıl, hem eski aşırı sağ partilerin çoğunu güçlendirmiş, hem de yenilerini yaratmıştır. Sağcı popülist partilerden bazıları arasında Hollanda'daki Özgürlük Partisi, Danimarka'daki Danimarka Halk Partisi, İsveç'teki İsveç Demokratları Partisi, Fransa'da Ulusal Cephe Partisi ve *Bloc Identitaire*, Belçika'da *Vlaams Belang*, Finlandiya'daki Gerçek Finler Partisi, İtalya'daki Kuzey Ligi (*Lega*), *CasaPound* ve Beş Yıldız Hareketi, Avusturya'daki Özgürlük Partisi, Almanya'daki Almanya için Alternatif (AfD); Victor Orban'ın Macaristan'daki *Fidesz*- Macar Yurttaş Birliği ve *Jobbik* - Daha İyi Bir Macaristan Hareketi Partisi, Birleşik Krallık'taki İngiliz Savunma Birliği, Britanya Ulusal Cephesi ve Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi ve Yunanistan'daki Altın Şafak gibi partiler ve hareketler bulunmaktadır.

Sağ kanattaki popülistler genellikle ırkçı söylemler geliştirirler oluştururlar. Kendilerini "gerçek halk" olarak gören bu tür gruplar bir yanda kendileri ve diğer yanda "yozlaşmış seçkinler" ve/veya göçmenler gibi içerideki diğer "düşmanlar" arasında kültürel olarak inşa edilmiş bir düşmanlıktan ve kutuplaşmadan beslenirler. Avrupa'da sağcı popülistler, 'halkı' büyük ölçüde etnik-dini terimlerle tanımlarken, eşitlik ilkesini de büyük ölçüde açıkça reddetmektedirler. Ulusal farklılıklara rağmen, popülist partiler genellikle göç olgusuna karşı sergiledikleri muhalefet, ulusal kültürün ve Avrupa medeniyetinin korunmasına yönelik besledikleri endişe, küreselleşme, çokkültürlülük, Avrupa Birliği, temsili demokrasi ve ana akım siyasi partilere karşı sergiledikleri sert eleştiri ve genellikle dini ve ulusal farklılıklara karşı sergiledikleri hoşgörüsüzlükle tanımlanabilirler (Mudde, 2004).

Son on yıldır yaşanan küresel finansal kriz ve mülteci krizi, Avrupa'da sağ popülizmin cazibesini hızlandırıp büyümüş durumdadır. Ancak popülist yükselişin nedenlerini bu iki krize indirgemek yanlış olur. Yakın tarihli ekonomik kriz ve mülteci krizi mutlaka popülizmin yükselişinde bir rol oynamışlardır, ancak bu iki kriz neden olmaktan ziyade, en fazla süreci hızlandıran birer katalizör olabilirler. Nihayetinde, sınırlı kaynaklar üzerinde rekabet eden ve bu rekabette kaybedenlerin, yılgınlık içinde öfke, korku ve nefret gibi yaygın duygular beslediklerini unutmamak gerekiyor. Sağ popülizmin yükselişinde, 1980'li yıllardan bu yana Batı'da yaşayan çok sayıda insanın hoşnutsuzluğunu tetiklemiş neoliberal yönetsellik anlayışın, sanayisizleşme, işsizlik, artan etnik-kültürel çeşitlilik, çokkültürlülük, 11 Eylül sonrası terör saldırıları gibi bir takım başka faktörlerin de olduğunu unutmamakta fayda vardır (Berezin, 2009: 43-44).

Radikalizmin 1970'lerden Beri Değişen Kurumsal Tanımları

"Radikalizm" terimi, adeta, gerçekte var olmayan bir şeye atıfta bulunmak için kullanılan bir "değişken"⁵ veya "içi boş"⁶ bir belirteç gibi kullanılır hale geldi. Dikkat çekici olan, "radikalleşme" teriminin 19. yüzyıldan, özellikle de 1970'lerden bu yana sergilediği yolculuktur. Örneğin, 'radikal' terimi, 1960'larda ve 70'lerde şiddet içeren ve şiddet içermeyen yöntemlerin ortak noktalarını ifade etmek için kullanılmaktaydı. O günlerde uzmanlar, çeşitli fenomenleri açıklamak için farklı terimler kullanma konusunda daha incelikli düşünebiliyor ve ayrıntılara önem verebiliyorlardı. Örneğin, 1976 yılında Batı Avrupa'da oluşturulan ve "Terörizm, Radikalizm, Aşırılıkçılık, Şiddet ve Enternasyonalizm" olarak adlandırılan TREVI grubu kuruldu (Fadil vd., 2019: 4). TREVI kısaltması içinde bulunan her bir kavram geçmişte ayrı bir anlam içerirken, bugün adeta bu kavramların önemli bir kısmı birbirleriyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

Avrupa'daki Müslüman kökenli diaspora nüfusu hakkındaki tartışmalar 1970'lerden beri hararetlidir. Hippler'in (1995) belirttiği gibi, Soğuk Savaş sırasında İslam, Batı'daki egemen Sovyet Birliği karşısı politik görüş nedeniyle Batı için bir tehdit olarak algılanmadı.

⁵ "Floating" terimi Claude Lévi Straus'tan (1987) alıntılanmıştır.

⁶ "Empty signifier" terimi Laclau ve Mouffe'dan (1985) alıntılanmıştır.

Bu nedenle, Batılı devletler ve toplumlar, Soğuk Savaş döneminde, dış politika, demokrasi ve komünizm arasındaki mücadeleye odaklandılar. Berlin Duvarı'nın ve mevcut bir tehdit olan Komünizmin yıkılmasının ardından siyasi ve popüler söylem, Ortadoğu'daki totaliter, Batı karşıtı, militan rejimler etrafındaki sosyo-politik endişelerden kaynaklanan yeni keşfedilen İslami tehdide doğru kaymaya başladı (Hippler, 1995; Huntington, 1996). Hem dış politikada hem de medyada, Orta Doğu ülkeleri, Sovyetler Birliği'nin yerini alırken, Komünizmin yerini İslam ve Marksist-Leninist sosyalistlerin yerini Müslümanlar almaya başlamıştır (Silva, 2017: 141-142). Başka bir deyişle, Soğuk Savaş Yıllarında "radikal" olanlar, Komünizm yanlısı iken, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte artık İslam yanlısı hale gelmişlerdir adeta. 1970'lerde ve 1980'lerde Batı medyası, İsrail'in Araplara karşı kazandığı askeri zaferler nedeniyle çoğunlukla Arap dünyasını radikalleşmiş olarak sundular. 1980'lerin başlarında, batı medyasında daha önce politik bir tutum olarak sergilenen radikalleşme dini bir tutum olarak sergilenmeye başlamıştır. Arapların 1967'de İsrail'e karşı yenilgiye uğratılmasının yol açtığı aşağılanma hissinin, Ortadoğu'daki dini radikalleşmenin ana itici unsurlarından biri olduğu unutulmamalıdır.

Silva (2017), 1970'lerden günümüze 'radikalleşme' teriminin yolculuğunu detaylandırmaktadır. Terim, 1970'lerde ve 1980'lerde kapitalizm ve demokrasi kavramlarına karşı sosyo-politik bir muhalefet olarak algılanmıştır. Bu, sol siyasetinin muhalif gruplar arasında yaygın olduğu bir dönemdi. 1990'lardan başlayarak, Latin Amerika ve diğer yerlerdeki sol faaliyetler direniş olarak kavramsallaştırılırken, İslami faaliyetler ise terörizm olarak kavramsallaştırılmıştır. O zamandan bu yana radikalleşme, İslamcı diriliş olarak kavramsallaştırıldı. O dönemde radikalleşme, sosyal grupları etkileyen bir sorun olarak tanımlanırken 1990'lardan itibaren radikalleşme süreçleri bireyselleştirilmiş süreçler olarak kavramsallaştırılmıştır. 11 Eylül sonrasında terimin anlamı farklı bir hal aldı. O dönemden bu yana radikalleşme, 'yalnız teröristler' (*lone wolves*), "ülke içinde yetişen teröristler" (*home-grown terrorists*) ve çevrimiçi radikalleşme gibi kavramlarla ifade edilen kişiselleştirilmiş ve toplumsal/yapısal/sistematiik olmayan bir süreç olarak algılanmıştır (Silva, 2017).

'Radikalleşme' kavramının anlamı, 11 Eylül'ün ardından köklü bir değişime uğradı. Radikalleşme, 11 Eylül'den önce, İran'ın küresel bir Müslüman direnişinin merkez üssü olduğu, Batı karşıtı Müslümanların sergilediği köktenci duruş anlamına geliyordu. 11 Eylül'ün hemen ardından, bu kavram, bazı Müslümanlar tarafından 'öfke' ile eşanlamlı bir şekilde kullanılmaya başlandı. Ted Robert Gurr (1969), öfkeli insanlar isyan ederler demişti yıllar önce. Bazı Müslümanların çeşitli temel nedenlerden dolayı giderek daha fazla öfkelenediklerine inanılıyordu. Kısa süre sonra, bu öfkeli bireyleri uzakta yapılan vekâlet savaşlarına katılmaya ikna etmeye çalışan bir takım El Kadide ve İŞİD gibi örgütlü güçlerin ortaya çıktığı görüldü (Coolsaet, 2019: 29). 2004 yılında, akrabalık ve arkadaşlık ağları yoluyla şiddet içeren aşırılıkçılık yanlısı haline de gelinebileceği anlaşıldığından, kullanılan kavramlara 'kendi kendini radikalleştirme' şeklinde yeni bir kavram daha eklendi (Coolsaet, 2019). 2015 ve 2016 yıllarında, AB tarafından kavram hazinesine 'flaş

radikalleşme' ve 'anlık radikalleşme' gibi yeni kavramların eklendiğine tanık oluyoruz (Coolsaet, 2019). 2018'den sonra Suudi Arabistan, 'Selefi-Vahabizm' ideolojisini dünyaya ihraç eden tehlikeli bir aktör olarak görülmeye başlandı. Rick Coolsaet'in (2016) ifade ettiği gibi, radikalleşmenin temel nedenleri konusunda hiçbir fikir birliği ortaya çıkmadı. Bu süreçte, radikalleşmenin genel olarak sosyo-ekonomik ve politik marjinalleşmeye karşı gösterilen tepki ile ideolojik motifli bir olgu olduğu konusundaki görüş daha belirgin bir şekilde ifade edilmeye başlanmıştır. Avrupa Birliği üye devletlerinin yanı sıra Avrupa Komisyonu da çoğunlukla radikalleşmenin yapısal ve ideolojik boyutlu açıklamaları arasında gidip geliyordu (Coolsaet, 2019).

11 Eylül 2001'den sonra, ABD tarafından önce 2001'de Afganistan'da ve ardından 2003'te Irak'ta El Kaide ve yandaşlarına karşı büyük bir mücadele başlatıldı. 2003 yılında, AB'nin ilk Avrupa Güvenlik Stratejisi, Javier Solana tarafından tanıtıldı ve desteklendi. Bu strateji, terörizmi bir dış güvenlik sorunu, aşırılıkçılık yanlıları tarafından yerel problemlerin sömürülmesini içeren bir süreç olarak tanımladı (Coolsaet, 2019). Mart 2004'te, sözde 'yerli teröristler' (*home-grown*) Madrid'de merkez tren istasyonunu bombalayarak sahneye çıktılar. La Atocha tren istasyonunun İspanyol-Fas diasporası üyeleri tarafından bombalanmasının ardından, Avrupa Komisyonu (2004) Ekim 2004'te 'radikalleşme' ve 'şiddet' kavramlarını birlikte kullanarak hazırladığı raporu kamuoyu ile paylaştı.

Güvenikleştirme süreçleri konusunda her zaman eleştirel bir tutum sergileyen sosyal bilimci Didier Bigo (2019:274), terörizme karşı yürütülen küresel savaş sırasında, bir kişinin potansiyel bir terörist olduğuna ilişkin şüphenin varlığının o kişinin terörist olarak nitelenmesi için yeterli olduğunu ifade etmektedir. 9/11 sonrası dönemde yaygınlaşan geniş kapsamlı gözetim mekanizmalarının bir norm haline geldiği görülmektedir. Bu dönemde, 'radikalizm' kavramı anlamı 'cihatçılık' kavramına indirgenerek farklı bir anlam kazanması sağlandı. Radikalleşme, 11 Eylül'den sonra basitçe İslamlaştırıldı. Bigo (2019), ayrıca radikalleşme kavramının 2005 ve 2015 arasındaki dönemde yerli terörizme yönelen kişileri ifade etmek için kullanılırken, 2015'ten sonra ise, yabancı savaşçı olma yolunda ilerleyenleri ifade etmek için kullanıldığını ifade etmektedir. Bu açılarından bakıldığında zaman, Bigo'nun da altını çizdiği üzere, radikalleşme kavramı son yıllarda akademik bir kavram olmaktan çıkmış, daha çok şiddeti kullanarak tepki gösterenleri hedef alan ve suçlayan bir kavram haline dönüştürülmüştür (Bigo, 2019: 277). Aynı şekilde, BM Terörle Mücadele Şubesi eski Sorumlusu ve Uzmanlar Grubu üyesi Alex Schmid (2013), radikalleşme teriminin 11 Eylül saldırılarının ardından daha çok siyasi bir nitelik kazandığına işaret eder:

Son tahlilde, 'radikalleşmenin' sadece sosyo-psikolojik bilimsel bir kavram değil, aynı zamanda siyasi İslam ve Selefi Cihatçılık ile karşı karşıya kalan ulusal güvenlik kurumları tarafından kamuoyuna ve akademik tartışmalara sunulan ve siyasallaştırılmış bir kavram olduğunu kabul etmeliyiz. Kavram, giderek Batılı hükümetlerin Müslüman diasporaların ikinci ve üçüncü kuşak üyelerinden gelen ve

ağırlıklı olarak 'yerli terörist' (*home-grown*) olma ihtimali taşıyan kişilere karşı koyma çabaları sırasında hükümetlerin kullandığı bir kavrama indirgenmiştir (Schmid, 2013: 19).

11 Eylül'ün ardından, teröre karşı yürütülen savaş, özellikle diasporadaki Müslüman nüfusu hedef almaya ve kendi söylemlerini, söz dağarcığını ve politikalarını üretmeye başlamıştır. Avrupa'da İslam'ın güvenlikleştirilmesi, 11 Eylül saldırılarından sonra Madrid'de (11 Mart 2004) ve Londra'da (7 Temmuz 2005) yaşanan bombalama olayları ile birlikte ulusal güvenlik kaygılarının Avrupa'da önemli bir konu haline gelmiştir. 1970'lerin ortalarından bu yana, modern devletler, bir içerdeki düşman" ya da "dış düşman" şeklinde varoluşsal bir tehdit üreterek ulusal bütünleşmeyi sağlama yolunda güvenlikleştirme söylemine fazlasıyla bel bağlamışlardır. Örneğin, AB'nin Birliğe katıldığında Türkiye'den gelen bir göç seliyle karşı karşıya kalacağı iddiasının popülerliği, siyasi ve sosyal olarak inşa edilmiş böyle bir korkunun sıradan yurttaşları nasıl manipüle edebileceğini göstermektedir. Kaldı ki, böyle bir kampanya Brexit referandumundan önce UKIP (Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi) tarafından başlatılmıştır (Greenslade, 2016). Basmakalıp bir şekilde göç ve İslam'ı resmeden ve sadece yıkıcı sonuçlarını vurgulayan medya, İslam'ın ve göçün güvenlikleştirilmesinde de rol oynamaktadır.

Müslümanlar genellikle ulusal kültürü baltalayan, ülkenin kıt kaynaklarını tüketen, değerli işleri çalan ve yabancı gelenek ve dinleri getiren hayali düşmanlar olarak gösterilmektedir. Avrupa devletlerinin göçmenleri, özellikle de Müslüman asıllı olanları entegre etmek için sergiledikleri çabalar, göçmenlerin 'ulusal ve Avrupa değerlerini' benimsemeleri ve hatta zorunlu dil dersleri almaları için zorunlu 'entegrasyon sözleşmeleri' uygulama gereğinin altını çiziyor. Bu nedenle entegrasyon konusundaki genel eğilim, yapısal, politik ve sosyal bütünleşme gibi daha kapsamlı entegrasyon süreçleri yerine daha çok kültürel, tutumsal ve dilsel entegrasyon süreçlerinin önemine vurgu yapmaktadır (Kaya, 2012).⁷ Bu çerçevede radikalleşme konusunda daha bilimsel ve akademik tartışmalar yapmak amacıyla son yıllarda Eleştirel Güvenlik Çalışmaları adı altında oluşturulan yeni bir araştırma grubu bulunmaktadır. Bu araştırma grubu, güvenliği verili bir olgu olarak değil, bir süreç olarak ele almaktadır. Bu çalışma grubu, 1980'lerden itibaren tartışmaların genişlemesi ve derinleşmesinin ardından, güvenlik konusunu sadece devletlerin güvenliğine indirgenmemesi gerektiğini, aksine bireyleri, etno-kültürel ve dinsel grupları da ilgilendirecek şekilde genişletilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Güvenlikleştirme teorisinin beraberinde getirdiği 1990'ların söylemsel dönüşüme nedeniyle günümüzde güvenlik kavramı maalesef, daha çok, ulusal güvenliğin sağlanması için devletlerin sınır

⁷ Burada, Avrupa Yaşam Biçimini Teşvik Etmekten sorumlu yeni bir Komiserlik Makamının oluşumuna yol açan tartışmaların kökenini görebiliriz. Yeni Komiserin sayfası hakkında daha fazla bilgi için bkz.: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life_en Erişim tarihi 8 Şubat 2020.

güvenliği gibi alanlara yaptıkları yatırımları meşrulaştırmak için kullanılmaktadır. ne olduğu kavramını genişleten istisnai siyaseti meşrulaştırmak için kullanılan bir gösterge olarak görülüyor (Fadil vd., 2019: 5).

İslam'ın dini özellikleri Batılı hükümetler ve medya tarafından sorunsallaştırılmaktadır. Gerek iktidardaki siyasal partilerin çoğunluğu gerekse medyanın önemli bir kısmı, karmaşık ekonomik veya siyasi sorunlardan ziyade daha kolay anlaşıldığı ve manipüle edici özelliği olduğu için kültürel ve dini farklılıkları olduğundan büyük göstermeye meyillidirler. Sağ siyasal partiler ve medya, adeta işbirliği yaparcasına toplumun ilgisin sosyo-ekonomik ve politik meselelerden uzaklaştırıp kamuoyunun dikkatini medeniyetçi, kültürelist ve dini bir çizgiye çekmeyi amaçlamaktadırlar. Bu yaklaşım, ülke içinde yaşayan Müslüman kökenli insanları “içerideki düşmanlar”, onların geldikleri Ortadoğu ve Afrika'daki anavatanlarını “dışarıdaki düşman” olarak resmetme arayışının bir sonucu gibidir (Silva, 2017: 141).

11 Eylül'ün ardından, Batılı devletler ve uluslararası kuruluşlar, terörizm, şiddet, aşırılıkçılık ve radikalizmle mücadele için politika önerileri sunmak üzere farklı kurumsal organlar ve danışma kurumları kurdular. Bununla birlikte, bu kurumlar, günümüzde çoğunlukla birbirinin yerine kullanılan bu kavramlar arasındaki farklılıkları anlamaktan ve tartışmaktan uzak görünmektedir. Bu kavramların 1970'lerde TREVI çalışma grubu tarafından tartışılma ve analiz edilme yolları bugünkü çalışmalarla karşılaştırıldığında, geçmişte yapılan tartışmaların çok daha nitelikli ve bilimsel olduğu görülmektedir.

Avrupa Komisyonu, Eylül 2011'de sosyal hizmet uzmanları, dini liderler, gençlik liderleri, polis memurları gibi radikalleşmeyi ve şiddet içeren aşırılığı önleme süreçlerine dahil olan çeşitli aktör ağlarını birbirine bağlayan bir çatı kuruluş olarak Radikalleşme Farkındalık Ağı'nı (*Radicalisation Awareness Network*, RAN) kurdu. 1980'lerden bu yana gelişen göç ve entegrasyon endişeleri ve 11 Eylül saldırılarının artırdığı İslam ve Müslümanlar konusundaki tedirginlik radikalleşmeye yol açmıştır (Coolsaet, 2016: 27). İslam ve Müslümanlar ile birlikte düşünüldüğünde, radikal kavramı, genellikle köktendinci, İslamcı, cihatçı ve neo-Selefi veya Vahabi gibi terimlerle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Githens-Mazer, 2010). Diğer uluslararası kurumlar da radikalleşmeyi İslamcı terörizme ve köktencilığe indirgemek için Avrupa Birliği'ne paralel şekilde hareket etmişlerdir adeta. 2014 yılında BM, radikalleşme konusunda küresel bir yankı uyandıran ve tüm BM Üye Devletlerini önleyici politikalar benimsemeye teşvik eden 2178 sayılı Güvenlik Konseyi Kararını kabul etmiştir. 2015 yılında Avrupa Konseyi, terörizme yol açan ve şiddet içeren aşırılıkçılık ve radikalleşmeye karşı mücadele üzerine bir Eylem Planı kabul etti ve 2016 yılında Radikalleşme ve Şiddet İçeren Aşırılıkçılıkla İlgili Cezaevi ve Denetimli Serbestlik Hizmetleri Kılavuzunu yayınladı. 2016 yılında, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) radikalleşmeye karşı toplumsal yaklaşımlara yönelik bir rehber yayınladı.

Buna göre Winter ve Feixas (2019), yukarıda bahsedilen kurumsal nitelikli radikalleşme tanımlarının, gençlik hareketleri ve toplumsal hareketlerle ilgili endişeleri yansıttığına

işaret ederek, radikal görüşlere sahip olan bireylerin aşırılıkçı olmayabileceğini söyleyerek, 'herhangi bir sosyal, kültürel veya zamansal bağlamda radikal olanın, başka bir bağlamda radikal olarak algılanamayabileceğini' bizlere hatırlatmışlardır (Winter and Feixas, 2019: 1).

Sonuç

Bu çalışmada, günümüzde sıklıkla kullanılan radikalleşme kavramının anlamının net olarak açıklanamadığını, ancak bu kavramı kullanan çoğu politikacı ve devlet yetkilisinin bir kısım siyasi muhalifleri açıkça hedef aldığını gördük. Geçtiğimiz yüzyılda çoğunlukla solcu devrimcileri tanımlarken kullanılan radikalleşme kavramı, günümüzde İslamcı dünya görüşlerinin savunan gruplar için kullanılmaktadır. Radikalleşmenin kısa bir psiko-sosyal analizi yapıldığında, kavramın bugün içerdiği indirgemeci tanımdan çok daha derinlerde bir anlama sahip olduğu görülmektedir. Ancak, ne yazık ki, kavram günümüzde çoğunlukla neoliberal yönetim anlayışları tarafından özellikle Müslüman kökenli gruplar tarafından küreselleşmenin olumsuz etkileriyle mücadele etme süreçlerinde geliştirilen toplumsal muhalefeti ve eleştiriye değersizleştirmek için kullanılmaktadır.

Ancak böylesine bir neoliberal stratejinin olumsuz tarafı, sağ popülizmin yükselişi olmuştur. Aslında, bu sorun yakın zamanda Wrenn (2014) tarafından tanımlanmıştır. Refah devletinin büyük ölçüde etkisini yitirmesine neden olan neoliberalizm, bireylerin yalnızlaşmasına, yabancılaşmasına yol açmıştır. Neoliberalizm ideolojisi, bireyler üzerinde yıkıcı bir etki yaratırken öte yandan minör farklılıkların narsizmi üzerine kurulan etno-kültürel ve dinsel kimliklerin de yüceltilmesine zemin hazırlamıştır. Bu koşullar altında, bireyler kültürel, etnik ve dini kimliklerin yanı sıra zaman zaman da şiddete başvurarak alternatif siyaset yapma biçimleri üretirler (Wrenn, 2014; MacIntyre, 1971). Günümüzde bu koşullar altında giderek yükselen popülist ve İslamofobik söylemin bu denli yaygınlık kazanmasının arkasında yatan nedenlerden birinin neoliberalizme içkin milliyetçi, kültürelist ve medeniyetçi çizgi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, mevcut neoliberal yönetim anlayışları bir yandan sağ popülizmin ortaya çıkmasına neden olurken diğer yandan da sağ popülizmin yaygınlaşmasını içten içe istemektedirler. Öte yandan, neoliberal devletin radikalleşme konusundaki söylemi, Batılı ülkelerdeki Müslüman geçmişe sahip göçmen kökenli topluluklar içindeki özcü ve radikal İslamcı söylem biçimlerini teşvik etmektedir.

Radikalleşme, her şeyden önce grup dinamiklerinin ideolojiden daha önemli olduğu bir sosyalleşme süreci olarak anlaşılmalıdır. İslam dini, homojen bir niteliğe sahip olmayıp Hristiyanlık gibi oldukça heterojen bir dindir (Leonard, 2003). Örneğin, Sünni İslam'ın bir iktidar merkezi yoktur, ancak Şii İslam'ın ise merkezi vardır ve bu merkez İran devletidir. Bu nedenle, farklı ülkelerdeki Müslümanlar, yerel bağlamlardan güçlü bir şekilde etkilenecek İslam'ı yorumlamakta ve uygulamaktadırlar. Yerel bağlamın rolü, ister popülist ister İslamcı olsun farklı radikalleşme biçimlerinin nedenlerini anlamaya çalışırken

ideolojinin rolünden önce olmalıdır. Radikalleşme ile başlayan, aşırıcılığa ve nihayetinde terörizme doğru giden süreçler aşamalı olarak gerçekleşir ve uzun bir zaman dilimi gerektirir. Hayal kırıklığı, yabancılaşma, anomi, eşitsizlik, belirsizlik ve yoksunluk duyguları önce bireyler tarafından içselleştirilir. Bireysel içselleştirme aşaması, daha sonra bu duyguların ortaya çıkmasına neden olan toplumdaki zihinsel bir ayrılığa yol açar. Bireyler daha sonra aynı duyguları paylaşan başkalarının da olduğu bir 'iç-grup' (*in-group*) yaratırlar. Bu süreç, etno-kültürel veya dini bir azınlık grubunun oluşumundan hiç de farklı değildir. Sınırları belirginleşen böyle bir iç-grup, üyelerin "söz konusu sorunlar karşısında ne yapacağız?" diye sormaya başladıkları ölçüde siyasallaşır. 'İç-grup' zihniyeti, yavaş yavaş sorgusuz sualsiz bir inanç sistemine ve tutuma dönüşebilir ve alternatif mücadele yolları yavaş yavaş bir kenara itilebilir. İşte bu noktadan itibaren giderek aşırı bir uca doğru giden bazı grup üyeleri, sorumluluğu düşman olarak gördükleri dışardaki bir gruba yüklemeyi tercih ederler ve dışardaki bu grubun üyelerini bütün kötülüklerin nedeni olarak değerlendirirler (Coolsaet, 2019). Buradan da anlaşılacağı üzere, sosyo-ekonomik, politik, psikolojik ve demografik nedenlerle radikalleşen bireylerin çok az bir kısmı zaman içerisinde aşırılıkçılığa ve yine çok daha az bir kısmı terörizme doğru yol almaktadırlar.

Teşekkür

Bu yazıyı yazarken verdikleri destek, öneri ve görüşleri için Ayşe Tecmen, Jais Adam-Troian, Ayşenur Benevento ve Metin Koca'ya teşekkür ederim. İngilizce metinleri Türkçeye tercüme eden değerli Didem Balatlıoğulları'na özel bir teşekkürü borç bilirim. Bu çalışma, 785934 numaralı Anlaşma (ERC AdG, ISLAM-OPHOB-ISM) ile Avrupa Araştırma Konseyi tarafından finanse edilen "PRIME Youth" projesi için devam etmekte olan AB finansmanlı araştırma kapsamında hazırlanmıştır.

Kaynakça

Adam-Troian, Jais, Ayşe Tecmen and Ayhan Kaya (2019). Youth Extremism as a response to global threats? A threat-regulation perspective on violent extremism among the youth. *Manuscript under review* (September).

Ahmed, A. S. (2003). *Islam under Siege: Living Dangerously in a Post-Honour World*. Cambridge, U.K.: Polity Press.

Alloul, J. (2019). "Can the Muhajir speak? European Syria Fighters and the Digital Un/making of Home," in Nadia Fadil, Martin de Koning and Francesco Ragazzi (eds.), *Radicalization in Belgium and the Netherlands: Critical Perspectives on Violence and Security*. London: I.B.Tauris: 217-243.

Appadurai, A. (1997). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minnesota: University of Minnesota Press.

Baez, S., E. Herrera, A.M. García, F. Manes, L. Young, and A. Ibáñez (2017). Outcome-oriented moral evaluation in terrorists. *Nature Human Behaviour*, 1(6), 0118.

Balkenhol, M. and W. Modest (2019). "Caring for some and not Others: Museums and the politics of care in post-colonial Europe", in Chiara de Cesari and Ayhan Kaya (eds.), *European Memory in Populism Representations of Self and Other*. London: Routledge:

Berezin, M. (2009). *Illiberal Politics in Neoliberal Times: Culture, Security and Populism in the New Europe*. New York: Cambridge University Press.

Berlant, L. (2007). "Nearly Utopian, Nearly Normal: Post-Fordist Affect in La Promesse and Rosetta", *Public Culture* 19(2): 273-301.

Bigo, D. (2019). "The Maze of Radicalization: Justification and Professional Interests," . in Nadia Fadil, Martin de Koning and Francesco Ragazzi (eds.), *Radicalization in Belgium and the Netherlands: Critical Perspectives on Violence and Security*. London: I.B.Tauris: 269-280

Boyer, D. (2016). "Introduction: Crisis of Liberalism. Hot Spots", *Cultural Anthropology* website, October 27. <https://culanth.org/fieldsights/986-introduction-crisis-of-liberalism>

Bötticher, A. (2017). "Towards Academic consensus definitions of radicalism and extremism", *Perspectives on terrorism*, 11(4).

Bronner, G. (2016). *La pensée extrême. Comment des hommes ordinaires deviennent des fanatiques*. [The extremist mindset. How ordinary men become zealots] Paris: Presses universitaires de France.

Brown, K. E. and T. Saeed (2015). "Radicalization and counter-radicalization at British universities: Muslim encounters and alternatives", *Ethnic and Racial Studies*, 38(11): 1952-1968.

Brown, W. (2010). *Walled States, Waning Sovereignty*. New York: Zone Books.

Calhoun, C. (2011). *The Roots of Radicalism: Tradition, the Public Sphere, and Early 19th Century Social Movements*. Chicago: Chicago University Press.

Cialdini, R. B. and M. R. Trost (1998). "Social influence: Social norms, conformity and compliance", In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *The handbook of social psychology*. New York: McGraw-Hill: 151-192.

Clifford, J. (1987). *Predicament of Culture*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

CNRS (2018). *Recherches sur les radicalisations, les formes de violence qui en résultent et la manière dont les sociétés les préviennent et s'en protègent. État des lieux, propositions, actions, [Research on radicalization, related forms of violence and the way societies prevent them: State of the art, recommendations, actions]* Available online at <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/var/storage/rapports-publics/164000158.pdf>, accessed 3 December 2019

Coolsaet, R. (2016). "'All Radicalization is Local': The Genesis and Drawbacks of an Elusive Term", *Egmont Paper* 84, Egmont Royal Institute of International Relations, Brussels (June).

- Coolsaet, R. (2019). "Radicalization: The Origins and Limits of a Contested Concept," in Nadia Fadil, Martin de Koning and Francesco Ragazzi (eds.), *Radicalization in Belgium and the Netherlands: Critical Perspectives on Violence and Security*. London: I.B.Tauris: 29-51
- Crenshaw, M. (2007). "Explaining suicide terrorism: A review essay", *Security Studies*, 16(1), 133-162.
- Dalgaard-Nielsen, A. (2008). "Studying violent radicalization in Europe. Part I and Part II. Potential Contribution of Social Movement Theory," *DIIS Working Paper*. Copenhagen: Danish Institute for International Studies.
- De Certeau, M. (1984). *The Practice of Everyday Life*, trs. Steven Rendall. Berkeley: University of California Press.
- Decety, J., R. Pape and C. Workman (2017). "A multilevel social neuroscience perspective on radicalization and terrorism", *Social neuroscience*, 1-19.
- Defert, D. (1991). "'Popular Life' and Insurance Technology", in Graham Burchell, Colin Gordon and Peter Miller (eds.). *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Chicago: The University of Chicago Press: 211-234.
- Doosje, B., A. Loseman K. Van Den Bos (2013). "Determinants of radicalization of Islamic youth in the Netherlands: Personal uncertainty, perceived injustice, and perceived group threat", *Journal of Social Issues*, 69(3): 586-604.
- Doosje, B., F.M. Moghaddam, A.W. Kruglanski, A. De Wolf, L. Mann and A.R. Feddes (2016). "Terrorism, radicalization and de-radicalization", *Current Opinion in Psychology*, 11, 79-84.
- European Commission (2004). "Prevention, preparedness and response to terrorist attacks". *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament*. COM (2004) 698 (20 October), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3AI33219>
- European Union Committee of the Regions (2016). *Combating radicalization and violent extremism: prevention mechanisms at local and regional level*. 118th. Plenary Session, 15–16 June.
- Fadil, N. and M. de Koning (2019). "Turning 'radicalization' into science: Ambivalent translations into the Dutch (speaking) academic field", in Nadia Fadil, Martin de Koning and Francesco Ragazzi (eds.), *Radicalization in Belgium and the Netherlands: Critical Perspectives on Violence and Security*. London: I.B. Tauris: 53-79
- Fanon, F. (1965). *The Wretched of the Earth*. New York: Grove Weidenfeld, Reprint of *Les damnés de la terre*. Paris, 1961.
- Feixas, G. and D.A. Winter (2019). "Towards a constructivist model of radicalization and deradicalization: a conceptual and methodological proposal", *Frontiers in psychology*, 10, 412.
- Ferracuti, F. (1998). "Ideology and repentance: Terrorism in Italy", In Walter Reich (ed.), *Origins of Terrorism. Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*. Washington: Woodrow Wilson Center Press.
- Foucault, M. (1979). "Governmentality", *Ideology and Consciousness* 6: 5-21.
- Gest, J., T. Reny and J. Mayer (2017). "Roots of the Radical Right: Nostalgic Deprivation in the United States and Britain," *Comparative Political Studies*, 1-26, <https://doi.org/10.1177/0010414017720705>
- Gilling, D. (2001). "Community, Safety and Social Policy", *European Journal on Criminal Policy and Research* 9: 381–400
- Gilroy, P. (1995). "Roots and Routes: Black Identity as an Outernational Project" in H. W. Harris et al. (eds.), *Racial and Ethnic Identity: Psychological Development and Creative Expression* (London: Routledge): 15-30.
- Githens-Mazer, J. (2010). "Rethinking the Causal Concept of Islamic Radicalisation", *Committee on Concepts and Methods* (January), Available at: www.concepts-methods.org/Files/WorkingPaper/PC%2042%20Githens-Mazer.pdf

- Greenfield, D. (2013) "Islamerica, Eurabia and Eurasia", *Frontpage Mag*, 30 October www.frontpagemag.com/2013/dgreenfield/islamericaeurabiaandeurasia [accessed 12 August 2019].
- Greenslade, R. (2016). "Sunday Express admits '12m Turks coming to UK' story was inaccurate," *The Guardian* (20 June), <https://www.theguardian.com/media/greenslade/2016/jun/20/sunday-express-admits-12m-turks-coming-to-uk-story-was-inaccurate> last accessed 25 December 2019.
- Gurr, T. R. (1969). *Why Men Rebel*. Princeton: Princeton University Press.
- Hacking, I. (2003). "Risk and Dirt" in Richard Ericson and Aaron Doyle (eds.). *Risk and Morality*. Toronto: University of Toronto Press: 22-47.
- Hafez, M. and C. Mullins (2015). "The radicalization puzzle: a theoretical synthesis of empirical approaches to homegrown extremism", *Studies in Conflict & Terrorism*. 38(11): 958-975.
- Hale, C. R. (2005). "Neoliberal multiculturalism", *PoLAR: political and legal anthropology review*, 28(1), 10-19.
- Hippler, J. (1995) "The Islamic Threat and Western Foreign Policy." Jochen Hippler and Andrea Lueg (eds.), *The Next Threat: Western Perceptions of Islam*. London: Pluto Press: 116–153
- HM Government (2009). *Pursue, prevent, protect, prepare: The United Kingdom's strategy for countering international terrorism*. London: The Stationary Office. Available at <https://www.gov.uk/government/publications/the-united-kingdoms-strategy-for-countering-international-terrorism>
- Huntington, S. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Ibn Khaldun, M. (1969). *The Muqaddimah: An Introduction to History*, N. J. Dawood, ed., Franz Rosenthal, trans. Princeton: Princeton University Press.
- Inda, J. X. (2006). *Targetting Immigrants: Government, Technology and Ethics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Jost, J. T., M. Langer, V. Badaan, F. Azevedo, E. Etchezahar, J. Ungaretti and E.P. Hennes (2017). "Ideology and the limits of self-interest: System justification motivation and conservative advantages in mass politics", *Translational Issues in Psychological Science*, 3(3), e1.
- Kalb, D. (2011). "Headlines of Nation, Subtexts of Class: Working-Class Populism and the Return of the Repressed in Neoliberal Europe," in Don Kalb and Gábor Halmai (eds.) *Working Class Populism and the Return of the Repressed in Neoliberal Europe*. New York and Oxford: Berghahn: 1-35.
- Kay, A. C., D. Gaucher, I. McGregor, I. and K. Nash (2010). "Religious belief as compensatory control", *Personality and Social Psychology Review*, 14(1): 37-48.
- Kaya, A. (2012). *Islam, Migration and Integration: The Age of Securitization*. London: Palgrave.
- Kaya, A. (2015). "Islamophobia as an Ideology in the West: Scapegoating Muslim-Origin Migrants," in Anna Amelina, Kenneth Horvath, Bruno Meeus (eds.), *International Handbook of Migration and Social Transformation in Europe*. Wiesbaden: Springer.
- Kaya, A. (2019). *Populism and Heritage in Europe: Lost in Diversity and Unity*. London: Routledge.
- Kepel, G. (2017). *Terror in France: The Rise of Jihad in the West*. Princeton University Press.
- Khosrokhavar, F. (2014). *Radicalisation*. Paris: Les éditions de la maison des sciences de l'homme.
- Koca, M. (2022) "Beyond the Continuum: Contrasting Images from Violent and Non-Violent Radicalization". *Istanbul Bilgi University, European Institute*, Working Paper 14.
- Kruglanski, A. W., J.J. Bélanger and R. Gunaratna (2019). *The three pillars of radicalization: Needs, narratives, and networks*. Oxford: Oxford University Press, USA.

- Kruglanski, A. W., M.J. Gelfand, J.J. Bélanger, A. Sheveland, M. Hetiarachchi and R. Gunaratna (2014). "The psychology of radicalization and deradicalization: How significance quest impacts violent extremism", *Political Psychology*, 35: 69-93.
- Laclau, E. and C. Mouffe (1985). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Leonard, K. I. (2003). *Muslims in the United States: The state of research*. Russell Sage Foundation. New York.
- Lévi Straus, C. (1987). *Introduction to the Work of Marcel Mauss*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Lipset, S.M. (1960). *Political Man: The Social Bases of Politics*. Garden City, NY: Doubleday.
- Lyons-Padilla, S., M.J. Gelfand, H. Mirahmadi, M. Farooq and M. Van Egmond (2015). "Belonging nowhere: Marginalization & radicalization risk among Muslim immigrants", *Behavioral Science & Policy*, 1(2), 1-12.
- MacIntyre, A. (1971). *Against the Self-Images of the Age: Essays on Ideology*. New York: Schocken Books.
- Marchal, R. and Z.O.A. Salem (2018). "La 'radicalisation' aide-t-elle à mieux penser?" [Does Radicalisation helps to think better?]. *Politique africaine* (1): 5-20.
- Maskaliūnaitė, A. (2015). "Exploring the theories of radicalization," *International Studies Interdisciplinary Political and Cultural Journal*, Vol. 17, No. 1: 9-26.
- McDonald, L. Z. (2011). "Securing identities, resisting terror: Muslim youth work in the UK and its implications for security", *Religion, State and Society*, 39(2-3): 177-189.
- Mead, L. M. ed. (1997). *The new paternalism: Supervisory approaches to poverty*. Washington D.C.: The Brookings Institution.
- Mill, J. S. (1950). *Utilitarianism, Liberty and Repressive Government*. London: J.M. Dent.
- Moskalenko, S. and C. McCauley (2009). "Measuring political mobilization: The distinction between activism and radicalism", *Terrorism and political violence*, 21(2): 239-260.
- Mouffe, C. (2018). *For a Left Populism*. London: Verso. Kindle Edition.
- Mudde, C. (2004). "The Populist Zeitgeist", *Government and Opposition*. Volume 39, Issue 4: 541-563.
- Mudde, C. (2016). *On Extremism and Democracy in Europe*. London: Routledge.
- Muehlebach, A. and N. Shoshan (2012). Introduction. AQ Special Collection: Post-Fordist Affect. *Anthropological Quarterly* 85 (2): 317–344,
- NYPD (2007). *Radicalization in the West. The homegrown threat*. New York: NYPD Intelligence Division. https://seths.blog/wp-content/uploads/2007/09/NYPD_Report-Radicalization_in_the_West.pdf
- O'Malley, P. (2000). "Risk, crime and Prudentialism revisited" In K. Stenson and R. Sullivan (eds.). *Crime, Risk and Justice: The Politics of Crime Control in Liberal Democracies*. London: Willan: 89-103.
- Pisiou, D. (2012). *Islamist Radicalisation in Europe. An Occupational change process*. London: Routledge.
- Post, J (1998). "Terrorist psycho-logic: Terrorist behaviour as a product of psychological forces," in Walter Reich (ed.), *Origins of terrorism. Psychologies, ideologies, theologies, states of mind*. Washington: Woodrow Wilson Center Press.
- Reynié, D. (2016). "The Spectre Haunting Europe: 'Heritage Populism' and France's National Front," *Journal of Democracy* Volume 27, no. 4: 47-57.
- Rigouste, M. (2012). *La domination policière: Une violence industrielle* (Police domination: an industrial violence). Paris: La fabrique éditions.
- Rodrigues-Pose, A. (2018). "The revenge of the places that don't matter (and what to do about it)", *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 11: 189–209

- Rose, N. (1996). "The death of the social? Re-figuring the territory of government", *Economy and Society* Vol. 25, No. 3: 327-356.
- Rose, N. (1999). *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roy, O. (2017). *Jihad and Death: The Global Appeal of Islamic State*. London: Hurst
- Sabucedo, J. M., M. Dono, M. Alzate and G. Seoane (2018). "The importance of protesters' morals: moral obligation as a key variable to understand collective action", *Frontiers in psychology*, 9, 418.
- Sageman, M. (2004). *Understanding terror networks*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Sartori, G. (1984). "Guidelines for concept analysis", *Social science concepts: A systematic analysis*: 15-85.
- Schmid, A. P. (2013). "Radicalisation, de-radicalisation, counter-radicalisation: A conceptual discussion and literature review", *ICCT Research Paper*, 97(1).
- Schumpe, B. M., J. J. Bélanger, M. Dugas, H.P. Erb and A.W. Kruglanski (2018). "Counterfinality: On the Increased Perceived Instrumentality of Means to a Goal", *Frontiers in Psychology* (04 July), online version <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01052>
- Seniguer, H. (2016). "De quelques réflexions sur les sinuosités de la radicalisation" (Some thoughts on the slippery aspect of radicalization), *Histoire, monde et cultures religieuses*, (3): 13-31.
- Silva, Derek M. D. (2017) "The Othering of Muslims: Discourses of Radicalization in the New York Times, 1969–2014," *Sociological Forum*, Vol. 32, No. 1 (March): 138-161.
- Stroink, M. L. (2007). "Processes and preconditions underlying terrorism in second-generation immigrants", *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 13(3), 293-312.
- Taarnby, M. (2005). Recruitment of Islamist terrorists in Europe: Trends and perspectives [Research report]. Retrieved from Investigative Project on Terrorism website: <https://pdfs.semanticscholar.org/0e02/1d13221d50c370f20863af3d3306ad49a0a9.pdf>
- Tilly, C. (1977). "From Mobilization to Revolution", *CRSO Working Paper*, 156. Ann Arbor: University of Michigan.
- Tilly, C. (1986). *The Contentious French: Four Centuries of Popular Struggle*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Turner, V. W. (1967). *Forrest of symbols: Aspects of Ndembu ritual*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Turner, V. W. (1969). *The ritual process: Structure and anti-structure*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Turner, V. W. (1974). *Dramas, fields, and metaphors: Symbolic action in human society*. Ithaca: Cornell University Press.
- Van Bergen, D. D., A.F. Feddes, B. Doosje and T.V. Pels (2015). "Collective identity factors and the attitude toward violence in defence of ethnicity or religion among Muslim youth of Turkish and Moroccan Descent", *International Journal of Intercultural Relations*, 47: 89-100.
- Van Den Bos, K. (2018). *Why People Radicalize: How Unfairness Judgments are Used to Fuel Radical Beliefs, Extremist Behaviors, and Terrorism*. Oxford (UK): Oxford University Press.
- Van Gennep, A. (1908). *Rites of passage*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Vertovec, S. (2007). *New Complexities of Cohesion in Britain: Super-Diversity, Transnationalism and Civil-Integration. Think Piece for the Commission on Integration and Cohesion*, Oxford: COMPAS.
- Webber, D., M. Babush, N. Schori-Eyal, A. Vazeou-Nieuwenhuis, M. Hettiarachchi, J.J. Bélanger and M.J. Gelfand (2018). "The road to extremism: Field and experimental evidence that significance loss-induced need for closure fosters radicalization", *Journal of personality and social psychology*, 114(2), 270.
- Wrenn, M. (2014). "Identity, identity politics, and neoliberalism", *Panoeconomicus*, 61(4): 503-515.

Young, R. J.C. (2004). *White Mythologies*. New York: Routledge.

Young, R. J. C. (2001). *Postcolonialism: An Historical Introduction*. Malden, MA: Blackwell.

Zmigrod, L., P.J. Rentfrow and T.W. Robbins (2019). "Cognitive inflexibility predicts extremist attitudes", *Frontiers in Psychology*, 10, 989.